

Hrvati u austro-turskim ratovima u ranom novom vijeku

Krijan, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:472271>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Povijesti

Andrea Krijan

Hrvati u austro-turskim ratovima u ranom novom vijeku

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Balta

Osijek, 2013. godina

SAŽETAK

U ranom novom vijeku došlo je do niza ratnih sukoba između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Ti su ratovi uvelike utjecali na Hrvatsku, ali i na cijelu Europu. Hrvatska je tada bila u personalnoj uniji s Ugarskom, a u 16. stoljeću dolazi pod vlast Habsburgovaca. Razlog tomu upravo su osmanlijski upadi na hrvatski prostor, zbog kojih su Hrvati tražili potporu Habsburgovaca jer su sami bili preslabi za pružanje otpora. Austro-turski ratovi vođeni su od kraja 16. do kraja 18. stoljeća.

Nakon turske pobjede kod Mohača 1526. godine, nadmoć Osmanskog Carstva potvrdila se u još četiri turska ratna pohoda prema Beču u razdoblju između 1529. i 1566. godine, u kojima su Osmanlije zauzeli veliki dio hrvatskih zemalja i gotovo čitavu Ugarsku.

U razdoblju između 1568. i 1683. došlo je do slabljenja turske vojne premoći, najviše zbog unutrašnjih problema i decentralizacije, pa je Habsburška Monarhija uspješno suzbijala turske pokušaje daljnjih prodora u Europu. Austrijska je vojska 1664. odnijela veliku pobjedu kod Szentgotthárda, ali je propustila priliku da to iskoristi i učvrsti osvojene položaje.

U vremenu od 1683. do 1791. godine, Austrija je iskoristila daljnje slabljenje turske državne moći te je nakon velike pobjede kod Beča 1683. g. vodila četiri uspješna austro-turska rata u kojima su Turci potpuno potisnuti iz Hrvatske, Ugarske, Slavonije i Dalmacije, a Karlovačkim mirom iz 1699. uspostavljena je nova granica na Uni, Savi i Dunavu. U ratu 1716.-1718. habsburška je vojska pobijedila Osmanlije kod Petrovaradina. Požarevačkim mirom Turska je Austriji morala ustupiti Banat, Bosansku Posavinu i Srbiju. Nakon rata 1737.-1739., Beogradskim je mirom Austrija vratila Turskoj područja zadobivena u prethodnom ratu. Posljednji veliki austro-turski rat vodio se od 1787. do 1791., kada je Austrija Turcima oduzela Beograd, ali ga je nakon sklopljena mira morala vratiti.

Ključne riječi: novi vijek, Hrvati, austro-turski ratovi, obrana, granice

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. HRVATSKA USUSRET RANOM NOVOM VIJEKU	5
3. AUSTRO-TURSKI RATOVI	7
3. HRVATI U AUSTRO-TURSKIM RATOVIMA U 16. STOLJEĆU	9
3.1. Hrvatska u 16. stoljeću	9
3.2. Austro-turski rat 1529.-1533.	10
3.3. Austro-turski rat 1541.-1545.	12
3.4. Austro-turski rat 1551.-1562.	13
3.5. Austro-turski rat 1566.	15
4. HRVATI U AUSTRO-TURSKIM RATOVIMA U 17. STOLJEĆU	16
4.1. Hrvatska u 17. stoljeću	16
4.2. Austro-turski rat 1593.-1606.	17
4.2.1. Povod ratu – bitka kod Siska	17
4.2.2. Tijek rata do 1596. godine	18
4.2.3. Bitka kod Petrinje	19
4.2.4. Nastavak rata	20
4.3. Austro-turski rat 1663.-1664.	21
4.4. Austro-turski rat 1683.-1699.	23
5. HRVATI U AUSTRO-TURSKIM RATOVIMA U 18. STOLJEĆU	26
5.1. Hrvatska u 18. st.	26
5.2. Austro-turski rat 1716.-1718.	27
5.3. Austro-turski rat 1737.-1739.	28
5.4. Austro-turski rat 1788.-1791.	29
6. VOJNO USTROJSTVO HRVATA U RANOM NOVOM VIJEKU	31
6.1. Vojna krajina	31
6.2. Vojne jedinice	32
6.3. Uskoci	34
6.4. Hajduci	35
7. MIGRACIJE STANOVNIŠTVA ZA AUSTRO-TURSKIH RATOVA	36
8. ZAKLJUČAK	38
9. LITERATURA	39

1. UVOD

Na prijelazu srednjeg u novi vijek, odnosno od druge polovice 14. stoljeća, u Hrvatskom Kraljevstvu dolazi do burnih događaja i velikih promjena. Hrvatska je bila u personalnoj uniji s Ugarskom, a obje države tijekom ratova s Turcima dolaze pod vlast Habsburgovaca, dok je primorski dio pod vlašću Venecije. Ovim radom prikazat ću položaj Hrvata i njihove unutrašnje i vanjske odnose za vrijeme austro-turskih ratova koji su se vodili u ranom novom vijeku, točnije u razdoblju između 1529. i 1791. godine.

U poglavlju *Hrvatska ususret ranom novom vijeku* opisujem stanje u Hrvatskom kraljevstvu pred sam početak novoga vijeka. Vidimo da Hrvatskoj, ali i ostatku Europe, prijete velika opasnost od rastućeg Osmanskog Carstva te da bespomoćno hrvatsko plemstvo moli pomoć od bogatog europskog plemstva u obrani od Turaka.

Nadalje, poglavlje *Austro-turski ratovi* donosi općenit prikaz ratovanja između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva te njihovu podjelu na tri razdoblja.

Potom prelazim na detaljan opis teme te se u idućim poglavljima, *Hrvati u austro-turskim ratovima u 16. stoljeću*, *Hrvati u austro-turskim ratovima u 17. stoljeću* te *Hrvati u austro-turskim ratovima u 18. stoljeću*, potanko bavim bitkama, mirovnim ugovorima, gubicima i dobicima teritorija te ostalim događajima vezanim uz hrvatski narod i zemlje.

Poglavljem *Vojno ustrojstvo Hrvata u ranom novom vijeku* opisujem vojnu upravu i organizaciju obrane Hrvatskog kraljevstva u vrijeme austro-turskih ratova. Najviše je govora o Vojnoj krajini kao najbitnijoj značajki obrane od Turaka, a zatim i o postrojbama u kojima su hrvatski vojnici služili braneći svoju zemlju.

U posljednjem poglavlju, *Migracije stanovništva za austro-turskih ratova*, govori se o jednoj od najtežih posljedica austro-turskih ratova na našem prostoru, a to je masovno raseljavanje stanovništva za vrijeme osmanskih provala.

2. HRVATSKA USUSRET RANOM NOVOM VIJEKU

Već potkraj 14. stoljeća Hrvati su bili suočeni s golemom prijetnjom. Naglo širenje Osmanskog Carstva na Balkanskom poluotoku ugrožavalo je njihov opstanak te je vodilo potpunom uništenju i brisanju Hrvata s etničke i političke karte tadašnje Europe.¹

Najistaknutiji vladari 15. stoljeća, Žigmund i Matijaš Korvin, pokušavali su se oduprijeti nepovoljnim vanjskim pojavama, prije svega turskom pritisku koji je posljednjih desetljeća postajao sve jači, ali je sa stajališta hrvatske povijesti plod njihovih nastojanja ipak bio samo dijelom uspješan. Žigmund nije mogao spriječiti mletačko osvajanje istočno-jadranske obale. Nasuprot Žigmundu, Matijaš Korvin bio je više okrenut balkansko-panonskom prostoru, ali je i znatan dio njegove vladarske djelotvornosti bio usmjeren prema srednjoj Europi i uzaludnoj zamisli o carskoj kruni. Matijaš zbog toga nije mogao zaštititi Hrvatsku od razarajućih posljedica turskih naleta. U 70-im godinama 15. stoljeća turske su čete iz Bosne prodirale na hrvatski teritorij u dva glavna smjera: prema Slavoniji i prema Hrvatskoj sjeverno i južno od Velebita, što do prve četvrtine 16. stoljeća ostaje glavnim prostorom turskih ratova u Hrvatskoj.²

Dok krajem 15. stoljeća Slavoniju još uvijek brane stare utvrde i kraljevski gradovi Jajce, Srebrenik i Doboj, krajevi južne Hrvatske, od Bihaća do Zrmanje, bili su slabo zaštićeni. Sve češće su u Hrvatsku sa zapada upadale turske pljačkaške vojne čete. Na tim pljačkaškim putovima, Hrvati se dvaput sukobljavaju s turskom vojskom: prvi put 1491. godine, kada dobivaju bitku kod Vrpila, i drugi put 9. rujna 1493., kada doživljavaju težak poraz na Krbavskom polju.³

Ratište na prostoru Hrvatskog Kraljevstva označava južno krilo široke antiturske fronte Srednje Europe koja se protezala od Karpata do Jadrana. U obrani Srednje Europe od Osmanskog Carstva Hrvatska postaje štit alpskih nasljednih zemalja Habsburgovaca: Koruške, Štajerske, Kranjske i Gorice, a smatrana je i prvom obrambenom crtom sjeverne Italije. I dok se glavnina turske vojne moći, posebice onih postrojbi koje je vodio sultan,

¹ Mažuran, Ive, Hrvati i Osmansko Carstvo, Golden marketing, Zagreb, 1998., str. 9.

² Raukar, Tomislav, Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, u: Senjski zbornik, Vol. 17, No.1, Listopad 1990., str. 7.

³ Kruhek, Milan, Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Zagreb, Institut za suvremenu povijest, 1995., str. 47.

kretala tokom Dunava, otvarajući sultanu put prema Beču, napadi turske vojske na zemlje Hrvatskog Kraljevstva polaze iz Bosanskog i Hercegovačkog sandžaka.⁴

Stalne napade Osmanlija prema Hrvatskoj u drugoj polovici 15. stoljeća iz okupirane Bosne većinom vode domaći, islamizirani begovi od kojih su mnogi donedavno bili katolici. Bio je to stalni mali rat na granici koji vode Turska i Hrvatska. Tako su već 1465. g. osvojili Blagaj na Sani, nekada grad hrvatskih velikaša Babonića i sjedište hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića. 1471. godine zauzimaju Počitelj na Neretvi, a 1482. pada i Herceg-Novi, posljednji slobodni dio Hercegovine. Koju godinu kasnije osvojili su Turci i Livno i zaposjeli cijelo Livanjsko polje. Takve prilike u Hrvatskoj i nedovoljna briga kralja Matijaša u obrani od Turaka izazvale su opće nezadovoljstvo i pobunu velikaša u Hrvatskoj i Ugarskoj. Sve učestalije turske provale i napadi napokon su pokrenuli kralja Matijaša da se odlučno suprotstavi Turcima i zaštiti južnu granicu Ugarske.⁵

Hrvatska, osamljena između velikih sila - Turske, Venecije i Carstva - morala je na prijelomu 15. i 16. stoljeća sama organizirati protuturski otpor. Sav napor obrane na hrvatsko-turskoj granici, od Jajca do Klisa, prelazi od vladara na hrvatske feudalce. Istodobno, Hrvatska se pozivima za pomoć izravno obraća europskom Zapadu. Između 1490. i 1530. hrvatski banovi, prelati, feudalci i humanisti drže protuturske govore, pišu pisma s pozivima za pomoć, obraćaju se dvorovima i vladarima, od pape, do dužda i cara, ali se u takva nastojanja uključuju i drugi pojedinci, pa i društvene institucije. Prijelomnim poticajem takvu djelovanju bio je krbavski poraz 9. rujna 1493.⁶

Budući da je Hrvatska ugrožena, opasnost prijeti i Europi. Hrvatska se sama nije mogla obraniti, no braneći sebe, istovremeno brani kršćansku civilizaciju Europe. Stoga su hrvatski plemići u pismima europskim moćnicima navodili da im je Europa dužna u ime kršćanskog zajedništva pomoći da se obrani od neprijatelja kršćanstva - islamiziranih Osmanlija. Time su se Hrvati nazvali "kulom i predziđem kršćanstva", a kao takve ih je priznao papa Lav X. 1520. godine. No, pozivi u pomoć nisu pomogli.⁷

⁴ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 7.

⁵ Pavličević, Dragutin, Kratka politička i kulturna povijest Hrvatske, preuzeto s: <http://www.hic.hr/books/pavlicev/05.htm>, 5. lipnja 2013.

⁶ Raukar, T., Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, str. 12.

⁷ Kruhek, M., Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, str. 47.

3. AUSTRO-TURSKI RATOVI

Austro-turski ratovi vođeni su između Habsburgovaca i Osmanlija između 1529. i 1791. godine. Nakon što su 1526. Osmanlije porazili ugarsku vojsku u bitki na Mohačkom polju, dijelovima Ugarske i Hrvatske zavladao je Ferdinand I. Habsburški, koji je na sebe preuzeo teret obrane od novih turskih napada. U sljedeća tri stoljeća Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo često su ratovali. Isprva su Osmanlije imali više uspjeha i zauzeli su dijelove habsburškog teritorija, a poslije su Habsburgovci vratili izgubljeno te čak i proširili svoj teritorij. Višestoljetno ratovanje započelo je 1529. godine, kada su Osmanlije prvi put opsjeli Beč. Odustali su nakon trodnevne opsade, ali mirovni pregovori nisu dali rezultata pa su opet zaratili protiv Habsburgovaca 1532. godine. Osmanski napad slomio se na opsadi Kisega u zapadnoj Ugarskoj, koji je branio Nikola Jurišić. Sljedeće godine sklopljen je mir prema kojem je sultan Sulejman priznao Ferdinandu I. pravo na zapadnu i sjevernu Ugarsku te Hrvatsku. Habsburgovci su se obvezali plaćati danak Osmanlijama. Nakon smrti ugarskog protukralja Ivana Zapolje, Osmanlije su zauzeli središnju Ugarsku s prijestolnicom Budimom (1541.). Taj je rat završio 1547. mirom u Edirneu, prema kojem je sultan priznao Habsburgovcima njihove dotadašnje posjede u Ugarskoj, sebi zadržao središnji dio, u kojem je osnovan Budimski pašaluk, dok je njezin istočni dio dao Ivanu Sigismundu, sinu Ivana Zapolje, kao vazalni posjed. Između 1551. i 1562. vodio se austro-turski rat pošto je Ferdinandova vojska ušla u Erdelj. Rat nije donio veće promjene, jedino su Osmanlije zauzeli područje oko Temišvara i osnovali novi pašaluk. 1566. godine sultan Sulejman poveo je svoj posljednji rat protiv Austrije. Njegovu je vojsku kod Sigeta u južnoj Ugarskoj zaustavio hrvatski ban Nikola Zrinski. Sultan je tijekom opsade Sigeta umro, turska vojska vratila se prema Beogradu, a dvije godine kasnije sklopljen je mir koji je trajao do 1593. U tzv. Dugom ratu (1593. – 1606.) Osmanlije su osvojili Eger (1596.) i Veliku Kanižu (Nagykanizs) (1600.) te osnovali dva nova pašaluka. 1606. godine sklopljen je mir na ušću rijeke Žitve prema načelu *status quo*. Bio je to prvi ravnopravni mirovni ugovor između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Štoviše, Habsburgovci su prestali plaćati sultanu godišnji danak. Novi se rat vodio između 1660. i 1664., a završio je turskim porazom kod Szentgotthárda. Unatoč porazu, mirovnim ugovorom u Vasváru Osmanlije su zadržali područja osvojena u ratu pa je taj mir poznat kao „Sramotni mir“. Izazvao je jačanje otpora ugarskog i hrvatskog plemstva habsburškom apsolutizmu. Novi je rat započeo nakon ustanka Imre Thökölyja u gornjoj

Ugarskoj. 1683. godine veliki vezir Kara Mustafa-paša opsjeo je Beč. Opsada je potrajala mjesec dana, a 12. rujna 1683. u bitci na Kahlenbergu poljska vojska, pod zapovjedništvom kralja Jan III. Sobieskoga, i carske postrojbe pod zapovjedništvom Karla Lotarinškoga razbile su tursku vojsku. Tijekom Bečkog (Velikog) rata 1684.-1699. vojske kršćanske Svete lige (Austrija, poljsko-litavska unija i Mletačka Republika, od 1686. i Rusija) nanijele su više poraza Osmanlijama, a konačan je rezultat rata bio mir u Srijemskim Karlovcima 1699. Teritorijalni opseg Osmanskog Carstva bitno je smanjen: Habsburgovci su zadržali gotovo cijelo područje nekadašnje Ugarske, uključujući Hrvatsku, Slavoniju i Srijem, osim temišvarskog Banata koji je ostao pod vlašću Osmanlija. Novi austro-turski rat vodio se od 1716. do 1718., a u njemu je habsburška vojska pod vodstvom princa Eugena Savojskog imala više uspjeha. Požarevačkim mirom (1718.) Austrija je dobila temišvarski Banat, sjevernu Srbiju (Smederevski sandžak), dio Vlaške i uzak pojas uz desnu obalu Save u sjevernoj Bosni. Nakon rata 1737.-1739. sklopljen je Beogradski mir, prema kojem su se Habsburgovci odrekli sjeverne Srbije, zapadne Vlaške i dijelova Bosne što su ih dobili 1718. godine. Posljednji austro-turski rat vodio se od 1788. do 1791., a završio je Svištovskim mirom. Habsburgovci su morali vratiti sva područja osvojena tijekom tog rata.⁸

Austro-turski ratovi mogu se podijeliti na tri razdoblja:

- 1) U vrijeme turske nadmoćnosti, sultan Sulejman Veličanstveni izvršio je od 1529. do 1566. četiri snažna pohoda protiv Austrije i osvojio veći dio Ugarske i Slavonije. Slabije vojne snage Austrije ograničile su se na obranu, izbjegavajući presudne bitke. Operacije su se uglavnom odigravale oko utvrđenih gradova uz obavezno pustošenje dubokim upadima.
- 2) U razdoblju slabljenja turske vojne moći (1567. – 1683.), turska prevlast bila je suzbijena u ratovima 1593.-1606. i 1663.-1664., opsežnim obrambenim mjerama i reorganizacijom Vojne krajine. Iako je Turska i dalje očuvala granice svog carstva, završeno je kritično razdoblje po opstanak Hrvatske i Mađarske.
- 3) Usporedno s porastom vojne moći Austrije i zapadnih država, nastavlja se proces opadanja turske državne i vojne moći. Odlučujući poraz kod Beča (1683.) predstavlja završetak turske ekspanzije u Europi, a napadi austrijskih snaga 1683.-1699. prisiljavaju Turke na postupno povlačenje. Tijek opadanja turske moći nastavlja se u ratovima 1716.-1718., 1737.-1739. i 1788.-1791. Turska prelazi u obranu svojih novih granica, ali gubi Banat i Malu Vlašku, a povremeno i područja u Srbiji i Vlaškoj.⁹

⁸ Hrvatska enciklopedija 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999., str. 475.-476.

⁹ Vojna enciklopedija, Knj. 1, Izdanje redakcije vojne enciklopedije, Beograd, 1958., str. 369.

3. HRVATI U AUSTRO-TURSKIM RATOVIMA U 16. STOLJEĆU

3.1. Hrvatska u 16. stoljeću

16. je stoljeće bilo u znaku vladanja prvih triju Habsburgovaca: Ferdinanda I. (1527.-1564.), Maksimilijana II. (1564.-1576.) i Rudolfa II. (1576.-1608.).¹⁰ Početak 16. stoljeća politički je odlučno razdoblje za Hrvate. 1. siječnja 1527. Hrvati biraju Ferdinanda I. za svog kralja. Habsburška dinastija postaje hrvatskom dinastijom. Hrvati ulaze u sastav velike državnopravne tvorevine, u kojemu su živjeli iduća četiri stoljeća.¹¹ Oni su tom carstvu dali najbolje vojnike i vojskovođe. Hrvatska ratna povijest najuže je vezana s ratnom poviješću Austrije, kasnije Austro-Ugarske.

Smrću Ludovika II. na Mohačkom polju 1526. ostala su prazna tri prijestolja: hrvatsko, ugarsko i češko. U Hrvatskoj i Ugarskoj pojavio se najprije kao domaći kandidat Ivan Zapolja, a zatim i austrijski nadvojvoda Ferdinand Habsburški pozivajući se na valjane ugovore o nasljedstvu od 1491., 1506. i 1515. godine. Na drugoj strani, turska pobjeda na Mohaču podigla je Osmansko Carstvo u red najveće europske velesile.¹²

Hrvatske zemlje odigrale su važnu ulogu u europskoj povijesti 16. st., braneći Osmanlijama prodor u nasljedne habsburške zemlje i sjevernu Italiju te dalje u Europu. Posljedice događaja koji su se odigrali u 16. st. hrvatski će narod osjećati stoljećima. Izgubljeni su veliki dijelovi hrvatskog državnog teritorija, a posebno je stradalo područje između Save i Velebita na kojem je nestalo srednjovjekovno društveno ustrojstvo (vlastelinstva su razbijena, seosko stanovništvo rastjerano, gradska naselja i plemićke općine uništene). Osim sukoba s Osmanlijama, 16. stoljeće obilježavaju društveni sukobi, sukobi hrvatskih staleža i kralja te hrvatskih staleža i krajiških zapovjednika.¹³ Pod sve jačim pritiskom i naletima osmanske vojske, iscrpljena i osiromašena Hrvatska potkraj 16. stoljeća svedena je na ostatke ostataka (*reliquiae reliquiarum*). Izgubila je dvije trećine svoga prostora

¹⁰ Pavičić, Slavko, Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat, „Mato Lovrak“, Zagreb, 1943., str. 89.

¹¹ Isto, str. 87.

¹² Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata, str. 9.

¹³ Isto, str. 56.

i više od polovice stanovništva. Glad i neimaština njezina su životna stvarnost, a ratovanje protiv Osmanskog Carstva postaje zanimanje većine stanovnika.¹⁴

Ovo se razdoblje ističe i velikim ličnostima hrvatskih vojskovođa te značajnom ulogom hrvatskog naroda u borbi protiv neprijatelja koji su u užu Hrvatsku prodirali s jugoistoka u istočnu Hrvatsku – Slavoniju – i preko Bosne, preko graničnih bosanskih banovina (bosanske, jajačke i srebreničke), gdje je kralj Matijaš htio stvoriti bedem oko južnih granica svoje kraljevine. To je dovelo do stvaranja Vojne granice.¹⁵

3.2. Austro-turski rat 1529.-1533.

Budući da je ugarsko plemstvo većim dijelom pristalo uz domaćeg kralja, vojvodu Ivana Zapolju (1527.-1540.), započeo je u Ugarskoj građanski rat između Zapoljevaca i Ferdinandovih trupa. Kad su trupe potisnule Zapolju u Poljsku, on je u pomoć pozvao Turke. Sulejman prihvati poziv, osporavajući Habsburgovcima vlast nad pobijeđenom Ugarskom, pa 10. svibnja 1529. godine povede iz Carigrada preko Beograda veliku vojsku protiv Ferdinanda. Prešavši Dravu preko podignutog mosta kod Osijeka, primi na Mohačkom polju naklon svog vazala Ivana Zapolje pa krene s njim na Budim, čija se slaba posada ubrzo predala (8. rujna 1529.) i gdje Zapolja bude ustoličen na ugarsko prijestolje. Zauzevši bez otpora Višegrad, Ostrogon, Komarno i Đer, turske akindžije dopru 21. rujna pred Beč. Turske je snage činilo 100-120 000 vojnika, 300 topova i 800 šajki na Dunavu, što je mnogo iako je među njih uračunato više desetina tisuća slabo naoružanih neredovnih i pomoćnih trupa (akindžija, Tatara, Vlaha i dr.). Utvrđeni grad Beč branio je vrhovni kapetan Nikola Zalm s 20000 pješaka, 2000 konjanika i 70 topova. U nedostatku većih opsadnih topova za razaranje zidina, Turci su prešli na minske napade, ali su se nakon 20-dnevne opsade i bezuspješnog napada povukli preko Budima i Petrovaradina, zbog poodmaklog godišnjeg doba i oslabljenog morala. Uvidjevši da su Turci vojnički znatno nadmoćniji, kralj Ferdinand nastojao je da uz godišnji danak od 100000 dukata ishodi mir, ali je uspio postići samo primirje.¹⁶

Početkom 1530. g. Turci su osvojili Morović i Nijemce, odnosno cijeli Srijem. Nakon toga, uz Beograd i Ilok, posebnu pažnju pridaju Osijeku. Ban Franjo Batthyany javlja kralju Ferdinandu da Turci podižu nove utvrde grada te se pripremaju za nove napade. Slavonsko

¹⁴ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 9.

¹⁵ Pavičić, S., Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat, str. 85.

¹⁶ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 369.

plemstvo, pod prijetnjom novih turskih napada, utvrđuje primirje bez potrebnog dogovora o obrambenim zadaćama i budućnosti zemlje.¹⁷

U listopadu 1530. kod Sulejmana je došao Nikola Jurišić kao drugi poslanik kralja Ferdinanda te grof Josip od Lamberga, vitez iz Štajerske. Veliki vezir Ibrahim ih je primio te je Nikola Jurišić pred njim održao govor na hrvatskom jeziku. Poslanici su rekli da ih je kralj Ferdinand, kao kralj Ugarske, poslao da zaključe mir, no Ibrahim im je rekao da oni kao kralja smatraju Zapolju.¹⁸

Budući da su austrijske trupe i dalje ugrožavale Zapoljinu prijestolnicu Budim, kojoj je 1530. morao priskočiti u pomoć smederevski paša (s 25000 ljudi), Sulejman je 1532. poveo novi pohod protiv cara Karla V. i njegovog brata, kralja Ferdinanda. Raspolagao je navodno s oko 12000 janjičara, 20000 spahija i s još nekoliko desetaka tisuća neredovnih trupa. Ovaj put sultan je skrenuo od Osijeka kraćim pravcem kroz jugozapadnu Ugarsku koja je dotad bila pošteđena, preko Baboče, Kermenda i Sombotheja na Kiseg, dok je Kasim-begov krstareći odred (od 15000 akindžija) izbio u Dunavsku dolinu, gdje je harao sve do Štajera na Ensu, ali je pri povratku razbijen, 8. rujna, kod Badena.¹⁹ Prešavši Dravu, Sulejman nije krenuo uz Dunav prema Budimu, nego je krenuo jugozapadnom Ugarskom te stigao do malog grada Kisega čiji je kapetan tada bio Nikola Jurišić. On je sastavio posadu od 700 vojnika te počeo braniti grad. Nakon trodnevne pucnjave, Turci su počeli jurišati na utvrdu, no branitelji su suzbili sve napade. Veliki vezir Ibrahim tri je puta slao glasnike Jurišiću i govorio mu da se preda, no Jurišić nije pristajao. Na kraju su se Turci povukli.²⁰ Spretnom obranom Jurišiću je pošlo za rukom gotovo mjesec dana zadržati golemu vojsku od oko 140 tisuća vojnika te se ona morala vratiti natrag zbog približavanja zime. Tako je Hrvat Jurišić spasio ne samo jednu mađarsku utvrdu, nego i sam Beč.²¹

Budući da je u međuvremenu Ferdinand prikupio između Bečkog Novog Mjesta i Beča vojsku od navodno 80000 ljudi, Sulejman odustane od daljeg osvajanja pa nakon prividnog zauzimanja Kisega, skrene jugozapadnim pravcem.²²

Naredio je povlačenje te su se njegove čete podijelile - jedan je odred, pod njegovim vodstvom, krenuo slavonskom Podravinom prema Beogradu, a drugi, pod velikim vezirom,

¹⁷ Kruhek, M., Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, str. 91.

¹⁸ von Hammer, Joseph, Historija Osmanskog Carstva, Zavod „Ognjen Prica“, Zagreb 1979., str. 378.

¹⁹ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 369.

²⁰ Klaić, Vjekoslav, Povjest Hrvata, svezak treći, dio prvi, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb, 1911., str. 106.

²¹ Pavličević, Dragutin, Povijest Hrvatske, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1994., str. 152.

²² Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 369.

Posavinom. To je bio prvi i jedini pohod nekog sultana kroz Slavoniju i nanio je veliku štetu, ali nije zadao presudan udarac obrani kraljevstva.²³

Trupe Carstva nisu mogle pomoći Kisegu pa se, nakon povlačenja Turaka, austrijska vojska ubrzo razišla. Budući da je Turskoj prijetio rat s Perzijom, sultan je 1533. prihvatio prvi mir s Austrijom, pristajući na podjelu Ugarske. Unatoč miru, bosanski i smederevsko-beogradski sandžak-begovi osvojili su 1536. Požešku Kotlinu, a 1537. zauzeli su utvrđeni Klis, posljednje hrvatsko uporište južno od Velebita. Turski uspjesi u Slavoniji i Dalmaciji i protesti nezadovoljnih hrvatskih staleža natjerali su Ferdinanda da 1537. pošalje dio svojih trupa pod vodstvom vrhovnog kapetana Kranjske, Hansa Katzijanera, radi izbacivanja Turaka iz Slavonije. No ova operacija nije uspjela.²⁴

3.3. Austro-turski rat 1541.-1545.

Nakon smrti Ivana Zapolje (1540.), Ugarska je trebala prijeći pod Ferdinandovu vlast po odredbama mira u Velikom Varadinu, zaključenog 27. veljače 1538. između cara Karla V. i kralja Ferdinanda s jedne te Ivana Zapolje s druge strane. Kad su Zapoljevci to osporili i proglasili za kralja njegovog maloljetnog sina Ivana Sigismunda, dođe ponovno do građanskog rata i opsade Budima, kojemu su Turci došli u pomoć. Iskoristivši ovaj spor, Sulejman 1541. god. uđe s vojskom u Ugarsku, zauzme 29. kolovoza Budim te na području između Blatnog jezera i Tise osnuje Budimski Pašaluk, a Potisje i Transilvaniju ustupi svom vazalu Ivanu Sigismundu. Ferdinandu je preostala samo trećina Ugarske s Požunom (Bratislava) kao glavnim gradom i ostaci Hrvatske i Slavonije. Ferdinand 1542. krene u opsadu Budima, koja je završila neuspjehom i raspuštanjem neborbene najamničke austro-njemačke vojske (oko 55000), koju je loše vodio nesposobni mark-grof Joakim Brandenburški. Kako bi osvetio napad na Budim, Sulejman kreće u novi pohod, 1543. Nakon dvomjesečne opsade osvojio je Valpovo, a nakon toga Siklós, Pečuh, Ostrogon, Tatu i Székesfehérvár (Stolni Biograd).²⁵ Tako se granica pomaknula na liniju od Ostrogona preko Blatnog jezera do Pakraca. Vladavina Ivana Sigismunda svela se na Erdelj i krajeve istočno od Tise.²⁶

²³ Budak, Neven, Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku, Leykam international, Zagreb, 2007., str. 19.

²⁴ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 369.

²⁵ Isto, str. 369.

²⁶ Budak, N., Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku, str. 20.

Dok je Ferdinandova vojska (oko 40000) neaktivno stajala kod Požuna, sultan je olako proširio i učvrstio svoje područje u Zapadnoj Mađarskoj te se nesmetano preko Petrovaradina i Beograda vratio u Carigrad. Istovremeno je bosanski sandžak-beg, Ulama, iznenadnim upadom osvojio dio Slavonije do Pakraca, branjen oskudnim sredstvima osiromašenog hrvatskog plemstva. Nemoćan da pruži efikasniju vojnu zaštitu Mađarskoj i Hrvatskoj, Ferdinand se trudio da pregovorima osigura ostatak ovih zemalja. To je postigao primirjem od 1545. godine, nakon čega je 1547. potpisan ugovor o miru kojim je zadržao sve što je bilo u njegovoj vlasti u Mađarskoj i u Hrvatskoj uz godišnji danak sultanu od 30000 dukata.²⁷

3.4. Austro-turski rat 1551.-1562.

Zbog tajnog sporazuma Zapoljevaca s Ferdinandom i ulaska austrijskih trupa u Transilvaniju, narušeno je primirje. Rumelijski beglerbeg, Mehmed paša Sokolović, u rujnu 1551. prešao je Dunav kod Petrovaradina s oko 40000 vojnika, potom Tisu kod Titela, krenuo na Južnu Mađarsku, zauzeo Bečej, Zrenjanin, Čanad i Lipovu i izbio pred Temišvar, koji je iduće godine osvojio veliki vezir Ahmet paša. Tu su Turci postavili sjedište Temišvarskog pašaluka koji su osnovali između Transilvanije, Mureša, Tise i Dunava. Budimski beglerbeg, Hadim Ali paša, istovremeno je proširio svoju vlast na Vesprem i Solnok, a zatim je porazio austrijske trupe kod Palašta, dok je Eger odolijevao opsadi, sprečavajući tursko širenje u Gornju Mađarsku. Tijekom ovog rata stradala je i Slavonija, gdje je Ulama, bosanski sandžak-beg, zauzeo gradove Moslavinu, Viroviticu i Čazmu.

U Čazmi su Turci osnovali poseban sandžak koji su 1559. premjestili u Cernik. Time su Turci približili svoju polaznu operacijsku osnovicu unutrašnjoaustrijskim zemljama, što je njihove staleže na sastanku u Grazu 1553. navelo na odluku da za obranu Hrvatske i Slavonske Krajine ubuduće o svom trošku uzdržavaju stajaću vojsku od 4200 ljudi. Zatim je zbog rata s Perzijom nastalo zatišje uz povremenu aktivnost pograničnih paša i sandžak-begova. Tako je Ali-paša, budimski beglerbeg, proširio 1555. svoju vlast u jugozapadnoj Ugarskoj zauzimanjem Kapošvara, Baboče i Korotne, dok je njegov napad na Siget 1556. suzbio sigetski kapetan Marko Stančić-Horvat, uz pomoć hrvatsko-ugarskih trupa koje su diverzijskim napadom na Baboču privukle Ali-pašine snage.²⁸

²⁷Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 369.

²⁸Isto, str. 369.

Dok je ban Zrinski s krajiškim kapetanima išao u pomoć Sigetu, zamjenik bosanskog beglerbega, agresivni Malkoč-beg izdajom je osvojio Kostajnicu i ovladao dolinom Une od Jasenovca do Otoke, čime je otvorio put daljem prodiranju u Pounje i Pokuplje.

U Pounju Hrvatska je zadržala još samo Kostajnicu i Bihać s okolicom. Kostajnica je tada nazivana vratima Hrvatske. Kostajnički kapetan Lusthaler, Nijemac iz Kranjske, predao je grad turskom Malkoč-begu. Turci su nakon toga opljačkali Turopolje i došli pod Zagreb, no tu ih je porazio Petar Erdody. Gubitkom Jajca i Podvrbasja, hrvatska se obrana povukla na treću, kopnenu crtu obrane koju su činili Zrin, Gvozdansko, Hrastovica i Sisak. U pozadini je ostao samo Bihać i njegova uža okolica, koji je imao ulogu predstraže.²⁹

Sljedećih godina (1557.-1562.) Turci su još žestice upadali preko Une radi haranja Hrvatskom, Slavonijom i Kranjskom, pri čemu je došlo do uspješnih protunapada banskih i krajiških trupa, do bitaka 1557. kod Sv. Jelene, 1558. kod Đurđevca, a 1561. i 1562. do prodora u tursku Slavoniju. Ipak nisu mogli spriječiti pad Pounja s Otokom, Buševićem i Lješnicom (1558.) i Novigrada (1560.).³⁰ Hrvatska je tada bila toliko uništena da je njezino samostalno djelovanje bilo nemoguće, stoga se hrvatsko plemstvo posljednji put sastalo na saboru u Steničnjaku 1558. Od tada se održava samo zajednički slavonsko-hrvatski sabor.³¹

Zbog turskih prijetnji, Ferdinand se 1556. odrekao Transilvanije, koja je ponovno postala turska vazalna kneževina, a 1562. zaključio mir koji su Turci prekinuli 1564., nakon Ferdinandove smrti. Bosanski sandžak-beg, Mustafa-paša Sokolović, osvojio je 1565. godine Krupu, ali ga je porazio ban Petar Erdödy kod Obreške blizu Ivanić Kloštra.³²

Desetljeće nakon bitke kod Sigeta nije donijelo nove pomake granica. Iako je seljačka buna 1573. stvorila realnu opasnost za novi prodor Turaka u Hrvatsku, to se nije dogodilo. Ipak, borbe su se nastavile te je zapovjednik Hrvatske krajine Herbart Auersperg 1575. doživio težak poraz kod Budačkog u pokušaju da se probije do Bihaća, ali se granica nije pomaknula. No to nije značilo da je turski pritisak slabio. Pljačkaški pohodi na austrijske zemlje natjerali su Habsburgovce i hrvatsko plemstvo da ojačaju obranu, unatoč velikom nedostatku novca. Pojačana je stalna posada u plemićkim i kraljevskim utverdama, koje su vremenom prelazile u kraljeve ruke.³³

²⁹ Pavličević, D., Povijest Hrvatske, str. 155.

³⁰ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 369.-370.

³¹ Budak, N., Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku, str. 20.

³² Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 370.

³³ Budak, N., Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku, str. 22.

3.5. Austro-turski rat 1566.

Kad je novi kralj Maksimilijan II. zaratio sa Sigismundom Zapoljom u Gornjoj Ugarskoj, sultan Sulejman započeo je 1566. svoj posljednji rat protiv Austrije. Namjeravao je s glavnom snagom (navodno 90000 vojnika i 300 topova) krenuti na Eger, ali na vijest da je sigetski kapetan razbio turski odred kod Siklósa, Sulejman skrene preko Osijeka na Siget koji je branio Nikola Zrinski. Tijekom opsade Sigeta, Maksimilijan je s vojskom od oko 60000 vojnika ostao kod Đera (Győr). I sjeverna grupa generala Švendija (11000 ljudi) ostala je neaktivna kod Košica. Nadvojvoda Karlo s 10000 vojnika iz unutrašnjo-austrijskih zemalja štitio je Štajersku.³⁴ Sigetsku posadu od 2500 ljudi činili su većinom Hrvati. Zrinski je odlučio čuvati grad dok mu novi kralj Maksimilijan ne pruži pomoć. Branio je grad punih mjesec dana, odbio sve ponude za predaju, uključujući ponudu da će dobiti čitavu Hrvatsku na upravu ako preda grad.³⁵ Kad je tvrđava bila pred konačnim padom, Nikola Zrinski izvršio je junački prodor iz utvrde sa šačicom preostalih vojnika. Poginuli su i on i gotovo svi njegovi ljudi.³⁶ Preživjeli su komornik Črnko, koji je poslije opisao sigetsko junaštvo, i Gašpar Alapić, koji je poslije postao podban i pobijedio seljačku vojsku Matije Gupca kod Stubice 1573. g.³⁷

Stari sultan Sulejman umro je još 5. rujna, ali je njegovu smrt veliki vezir Mehmed Sokolović zatajio trupama. Nakon zauzeća Sigeta, turska je vojska osvojila Baboču, Vizvar i Čurguj (Csurgó) te ponovno utvrdila Siget, a potom se u listopadu vratila u Beograd. U međuvremenu je Portin paša s oko 20000 vojnika 2. listopada zauzeo Đulu, nakon dvomjesečne opsade. Austrija je ponovno zatražila mir, koji je zaključen 1568. na osam godina, uz *status quo* i 30000 dukata godišnjeg danka. Ovaj se mir produžavao do 1593. godine.

Za vrijeme mira, granični sandžak-begovi produžili su pljačkaške upade preko granice, nanijeli 1575. teži poraz krajišnicima kod Budačkog, a na području između Une, Kupe i Korane bosanski Ferhat-paša Sokolović osvojio je Bužim i Cazin 1576., Kladušu, Ostrožac i Zrin 1577., a Drežnik 1578. godine. Ova turska osvajačka aktivnost izazvala je temeljito preuređenje Vojne krajine, izgradnju velike krajiške tvrđave Karlovca i osnivanje nove granične zaštite na Kupi. Radi oslobođenja Cazina, Ostrošca i Bihaćke Krajine došlo je do

³⁴ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 370.

³⁵ Pavličević, D., Povijest Hrvatske, str. 157.

³⁶ Aralica, Tomislav, Hrvatski ratnici kroz stoljeća: Od oko 800. do 1918. godine, Znanje, Zagreb, 1996., str. 102.

³⁷ Pavličević, D., Povijest Hrvatske, str. 157.

napada Georga Kevenhilera u rujnu 1578., koji je završio potpunim neuspjehom. Značajna je bitka 29. rujna 1580. u Podravini kod Grabrovnika, gdje su krajiške trupe razbile odred Požeškog sandžaka pod Skender-begom. U jesen 1584., ban Tomo Erdödy s kapetanom Turnom razbio je u zasjedi kod Slunja nadmoćne bosanske snage, koje su se pod vodstvom Ferhat-paše vraćale s pljačkaškog pohoda u Kranjskoj. Bansko-krajiške trupe 6. prosinca 1586. porazile su kod Ivanića odred Cerkničko-pakračkog sandžaka pod Ali-begom. Kaniški kapetan Juraj Zrinski, uz pomoć krajiških i međumurskih trupa, blizu Kaniže razbio je sigetskog sandžak-bega Sasvara.

Nakon dužeg zatišja, bosanski beglerbeg Hasan-paša Predojević započinje 1591. snažne operacije u Slavoniji. Kao oslonac upada u dolinu Kupe i Posavinu podigao je 1592. utvrđeno uporište Petrinju. Osvojio je 19. lipnja 1592. i Bihać koji tada postaje sjedište bihaćkog sandžak-bega. Obrambena linija Hrvatske morala se povući s Une na Kupu i Koranu. Hasan-paša je 19. srpnja 1592. potukao bansko-štajerske trupe kod Bresta, pustošio po Pokuplju i Turopolju, ali je Sisak tri puta (1591., 1592. i 1593. godine) odbio njegove napade. Treći put pretrpio je tu težak poraz, 22. lipnja 1593.³⁸

4. HRVATI U AUSTRO-TURSKIM RATOVIMA U 17. STOLJEĆU

4.1. Hrvatska u 17. stoljeću

Politička i gospodarska zbivanja u hrvatskim zemljama u 17. st. bila su uvelike određena čimbenicima izvan njihova povijesnog teritorija. Vrijeme je to kada Habsburgovci jačaju svoju apsolutističku vladavinu na svim područjima Carstva, pa tako i u Hrvatskoj, a koja će svoju teorijsku afirmaciju i političku primjenu postići najprije u Češkoj, a potom u Hrvatskoj i Ugarskoj. To je u praksi značilo slabljenje gospodarske, vojne i političke samostalnosti Hrvatske s krajnjim ciljem ukidanja njezine državnosti. Iako Osmansko Carstvo, u usporedbi s prethodna dva stoljeća, pokazuje znakove slabljenja, istočne, sjeverne i južne granice Hrvatske neprekidno su područja povremenih osmanlijskih upada i pljački, što je prouzročilo postojano opsadno stanje, migracije stanovništva i povećan mortalitet. Život na pograničnim područjima bio je obilježen svakidašnjim ratovanjima, pljačkama, paležima,

³⁸ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 370.

odvođenjem ljudi u ropstvo. Ipak, zbog potrebe suživota stanovništva s obiju strana granice Hrvatske i Osmanskog Carstva, uspostavljeni su gospodarski i trgovački odnosi.³⁹

Cijelo 17. st. obilježeno je habsburško-turskim ratovima, a mnogi od njih događali su se na području hrvatskih zemalja. Temeljna je razlika u usporedbi s prethodnim stoljećima slabljenje osmanlijske vojne sile i vraćanje izgubljenih područja u sastav Habsburške Monarhije, pa tako i Hrvatske.⁴⁰

Politički i gospodarski promatrano, Hrvatska je tijekom 17. st. bila u teškom položaju, kako zbog postojane osmanlijske opasnosti u obliku neprestanog tzv. „malog rata“, tako i zbog apsolutističke vladavine Habsburgovaca. Osim toga, u tijelo Hrvatske utisnuta je Vojna krajina kao *corpus alienum* preko koje su svoju vlast Hrvatskom saboru i banu nametali njemački generali i Ratno vijeće u Grazu.⁴¹

U 17. st. Osmanlije pokušavaju osvajati više politikom kakva je napuštena od Zapoljine nagodbe s Ferdinandom, nego golemim pohodima u stilu Sulejmana Veličanstvenog. Konsolidacije obrane i izgradnja vojnokrajiškog sustava u Hrvatskoj postali su u uvjetima neprestanog malog rata na granici podlogom za sve uspješnije udarce koje će u 17. st. krajišnici, a osobito Zrinski, nanositi Turcima, čak i u vrijeme formalnog mira. Niz pobjeda i uspjeha u borbama na granici dodatno su, uz gubitak Novog Zrina i mogućnost širenja posjeda u slučaju rata, poticali Zrinske da se izazove globalni sukob, no habsburški vojskovođe nisu bili za to.⁴²

Konačno je avantura Kara Mustafe dovela do globalnog rata. Nova stvarnost za Hrvatsku bit će teritorijalni dobici, ali i posve teritorijalizirana Vojna Krajina kao *corpus separatum*. Osim toga, snažno utvrđena turska obrambena linija u Pounju pokazala se doista otpornom i odredila novu granicu za sljedeća stoljeća.⁴³

4.2. Austro-turski rat 1593.-1606.

4.2.1. Povod ratu – bitka kod Siska

Nakon stoljeća i pol neprekidnog osvajanja hrvatskih krajeva, Osmanlije su napokon zaustavljeni 22. lipnja 1593. Dogodilo se to pokraj utvrde Sisak kada je poražena turska

³⁹ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 105.

⁴⁰ Isto, str. 109.

⁴¹ Isto, str. 133.

⁴² Moččanin, Nenad, Turska Hrvatska, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 34.

⁴³ Isto, str. 35.

vojska pod vodstvom Hasan-paše Predojevića. On je već 1591. i 1592. pokušavao osvojiti sisačku utvrdu, koja je zatvarala Turcima put prema Zagrebu, te je u tu svrhu sagradio utvrdu Petrinju i most na rijeci Kupi kod Bresta. U trećem pokušaju turske opsade Siska, zapovjednik utvrde kaštelan Mikac zatražio je pomoć hrvatskog bana Tome Erdödyja. Ban je osobno na bojno polje doveo vojsku od oko pet tisuća vojnika. Među njima su, uz banske čete, bili žumberački uskoci, krajišnici iz Slavonske krajine, karlovački arkebuziri, kranjski i koruski konjanici te njemački vojnici pod svojim zapovjednicima. Suprotstavilo im se 15 tisuća Hasan-pašinih Turaka. Iako znatno slabije, kršćanske snage iskoristile su vatrenu nadmoć i uspjele potpuno poraziti neprijatelja, natjeravši ih u Kupu i Savu. Dvije trećine turske vojske podlegle su ranama ili se utopile u nabujaloj Kupi, a među njima i mnogi turski velikaši uključujući Hasan-pašu. Ova bitka smatra se prekretnicom u ratovima s Turcima.⁴⁴

24. lipnja htio je ban Erdödy Turcima oduzeti Petrinju te je krenuo preko Kupe sa svojim četama, no njemačke čete pod Eggenbergovim vodstvom su odustale od pohoda. Eggenberg je rekao da ne smije bez kraljeva dopuštenja krenuti na Petrinju jer još traje formalni mir između kralja i sultana. Tako je ban Erdödy morao odustati od pohoda.⁴⁵

4.2.2. Tijek rata do 1596. godine

Na vijest o kršćanskoj pobjedi kod Siska, turski se narod pobunio te zahtijevao osvetu.⁴⁶ Zato je Osmansko Carstvo 17. srpnja 1593. objavilo rat caru Rudolfu. U tom ratu Turci su postigli velike uspjehe i proširili svoje posjede, ali se njihova udarna moć postupno smanjivala, posebno u Hrvatskoj. Uz pomoć rumelijskog beglerbega, Hasana Sokolovića, bosanski beglerbeg Mustafa-paša zauzeo je grad Sisak 28. kolovoza 1593. Zatim su rumelijske trupe prešle na ugarsko bojište gdje je veliki vezir Sinan-paša osvojio Vespem i Palotu, a zatim se povukao u zimske stanove prema Beogradu. Iskoristivši odlazak turske vojske, austrijske trupe pod Hardegom, ugarskim vrhovnim kapetanima Nikolom Palfijem i Jurajem Zrinskim, s oko 40000 ljudi napale su Stolni Biograd te 3. studenog kod Pakozda porazile budimskog pašu Sokolovića. Rudolfove trupe proširile su svoju vlast u Gornjoj Ugarskoj, dok je Zrinski na jugu u proljeće 1594. zauzeo više gradova između Kaniže i

⁴⁴ <http://www.hrvatski-vojnici.hr/hrvatski-vojnici/3492011/vremeplov.asp>, 8. lipnja 2013.

⁴⁵ Klaić, V., Povjest Hrvata, svezak treći, dio prvi, str. 393.

⁴⁶ Isto, str. 394.

Sigeta, Breznicu, Šegežd, Baboču i Čurguj. U svibnju 1594. austrijske snage krenule su u opsadu Ostrogon i Hatvana.⁴⁷

Na hrvatskom je bojištu jača austro-hrvatska snaga (oko 11000), pod nadvojvodom Maksimilijanom, 1. kolovoza 1594. zauzela Petrinju, koju je Rustan-beg zapalio i napustio, na što se povukla i turska posada iz Siska. Nakon što se veći dio bosanskih trupa nalazio na ugarskom bojištu, Maksimilijanu se pružila prilika da nadmoćnim snagama vrati područje između Kupe i Une s unskim gradovima, ali je on ubrzo zatim raspustio svoje trupe zbog nestašice sredstava i bolesti, na što su Turci ponovno zaposjeli i utvrdili Petrinju s okolnim gradovima. Pukovnik Juraj Lenković izvršio je 5. studenog 1594. prodor do Bihaća. Iduće godine došlo je do preokreta jer su se Habsburgovcima pridružili transilvanijski knez Sigismund Batori, vlaški vojvoda Mihailo i moldavijski Aron koji su ustali protiv turske vlasti. Kako su se glavne turske operacije razvile u Vlaškoj radi ugušenja ustanka, austrijska vojska pod knezom Karlom Mansfeldom napadne Ostrogon, gdje 4. kolovoza 1595. razbije vojsku anadolskog beglerbega Mehmeda i zatim krajem kolovoza zauzme Ostrogon, Višegrad i Vác. Kako bi to ispravio, Sultan Mehmed III. poveo je 1596. vojsku od oko 100000 ljudi. Austrijske trupe pod nadvojvodom Maksimilijanom osvojile u 3. rujna Hatvan, razorile ga i povukle se prema Ostrogonu, čim se pojavila turska vojska kod Segedina, a Transilvanci su prekinuli opsadu Temišvara. Turci su napali Eger, ključ Gornje Ugarske, koji im je posada predala 13. listopada. Zatim na Eger krene nadvojvoda Maksimilijan s oko 50000 ljudi i 100 topova austro-ugarsko-transilvanskih trupa. U bitki kod Keresztesa 23.-26. listopada suzbio je turske napade i prodro u turski logor. Zatim se turska vojska vratila na zimovanje. Na hrvatskom bojištu izvršen je uspješan prodor krajišnika u Slavoniju, koji je okrunjen 1. rujna 1595. pobjedom kod Čaklovca. Uspješne su se borbe vodile i kod Petrinje, koju su Hrvati osvojili 1595., a Turci 1596. pokušali preoteti.⁴⁸

4.2.3. Bitka kod Petrinje

Opsada Petrinje započela je 10. rujna 1596. Ban Ivan Drašković podigao je zemaljski ustanak te pozvao krajiške generale Herbersteina i Lenkovića u pomoć. Kršćanska je vojska na lijevoj obali Kupe brojala 5-6 tisuća vojnika. Ujutro 19. rujna Drašković, Herberstein i Lenković počeli su uzmicati na sjeveroistok. Turci su pomislili da se kršćanska vojska prepala i počela bježati te su krenuli u potjeru za njima s Hodaverdi-pašom na čelu. No kršćanski

⁴⁷ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 370.

⁴⁸ Isto, str. 371.

generali okrenuli su svoju vojsku natrag te naglo napali Turke te ih natjerali na bijeg u Kupu, tako da ih se dosta utopilo te je bitka završila porazom Turaka.⁴⁹

Zbog tog poraza, serdar Ahmet Hafis paša, koji se utaborio pred Petrinjom, odlučio je s posadom napustiti Petrinju kako ne bi i njega stigla ista sudbina. 20. rujna kršćanska vojska pod banom Draškovićem krenula je prema Petrinji, gdje je došlo do druge bitke između turske i kršćanske vojske. Bitka je završila potpunom pobjedom kršćana i time je konačno prestala opasnost s bosanske strane za ostatke Hrvatskog kraljevstva, kao i za susjedne austrijske zemlje.⁵⁰

4.2.4. Nastavak rata

Od 1597. do 1599. ratovalo se na periferiji s ograničenim snagama. Nakon neuspješnih pregovora, rat je nastavljen 1600. godine. Veliki vezir Ibrahim prešao je kod Osijeka preko Drave, zauzeo 4. rujna Baboču te krenuo na Kanižu koja mu se predala 20. listopada. Turci su u Kaniži osnovali ejalet za Jugozapadnu Ugarsku, koja je idućih godina odbila sve austrijske napade. Rat se produžio 1600.-1604. borbama s promjenljivom srećom. Veliki vezir 1602. ipak preotima Stolni Biograd. Kad je s vojskom prešao u Erdelj, austrijska vojska je pod Rusvormom osvojila Peštu, a borbe za Budim potrajale su sve do 1604. godine kada je novi veliki vezir, Lala Mehmed paša Sokolović, deblokirao grad odbivši Austrijance.

Na hrvatskom bojištu došlo je do povremenih upada u tursku Slavoniju i Bosnu. U Mađarskoj 1605. izbija Bosckayev ustanak kao antikatolički i nacionalno-politički pokret protiv Habsburgovaca i nasilja austrijskih najamničkih trupa. Kad je sultan Bočkaju predao Istočnu Ugarsku i Transilvaniju, i car Rudolf sklopio je s njime mir. Odmetanje Ugarske, slabi uspjesi i nedostatak novca za održavanje vojske natjerali su Austriju da 11. studenog 1606. sklopi Žitvanski mir s Turcima, kojim su obje strane zadržale svoje posjede bez značajnijih teritorijalnih izmjena. Bio je to prvi ravnopravni mir koji je Austrija sklopila s Turskom. Mir je otada vladao i na hrvatskoj granici. Narušavali su ga tek povremeni manji obostrani napadi, koji su oživjeli polovinom 17. stoljeća, posebice s turske strane, jer je bečki dvor branio hrvatskim trupama bilo kakve napade da se Turcima ne bi dao povod za novi rat.⁵¹

Ovaj 14-godišnji rat, koji je za Hrvate trajao 16 godina (od 1591.), vodio se u Ugarskoj i Hrvatskoj. Ugarska je bila glavno bojište, a Hrvatska sporedno, iako su se i u njoj

⁴⁹ Klaić, V., Povjest Hrvata, svezak treći, dio prvi, str. 418.

⁵⁰ Isto, str. 419.

⁵¹ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 371.

odigrali značajni događaji. Jedan od njih je pobjeda kod Petrinje 22. rujna 1595., kojom je sva zemlja na sjeveru Kupe zauvijek oslobođena od Turaka, ali je zato porazom karlovačkog generala Jurja Lenkovića pod Klisom 1596. g. iščeznula je svaka nada da bi se moglo provaliti u Bosanski pašaluk.⁵² Sklapanjem mira između carske Austrije i Osmanskog Carstva, borbe na granici u Hrvatskoj nisu prestajale. Krajiški zapovjednici i turski pogranični sandžakbegovi samostalno vode mali rat, uzajamno provaljuju preko granice, pustoše i pljačkaju. Središnje vlasti s obje strane međusobno se optužuju za kršenje mira, ali mirovni sporazum produžuju. Zauzeti unutrašnjim nemirima, smjenama na prijestolju, ratom protiv Poljske, a potom i Venecije, Turci zapravo i ne ratuju u Hrvatskoj i Ugarskoj. Koristeći se stanjem ni rata ni mira, u nizu većih i manjih bitaka s Turcima blizu granice, Hrvati izlaze kao pobjednici, što im vraća samopouzdanje i raspiruje nadu da će u dogledno vrijeme uspjeti protjerati Turke iz osvojenih krajeva Hrvatske.⁵³

4.3. Austro-turski rat 1663.-1664.

Osmansko je Carstvo u ovom razdoblju zapalo u tešku krizu, koja je nagnala sultana Mehmeda IV. i njegove savjetnike da prihvate ideje novog reformatora, Mehmeta Ćuprilića (Köprülü) te da mu daju sve potrebne ovlasti kako bi spasio Carstvo. Tako je nastala dinastija velikih vezira koja se zadržala na vlasti do kraja 17. st.⁵⁴

Carstvo je, usprkos financijskim i političko-upravnim teškoćama za vrijeme velikih vezira Ćuprilića, vodilo djelatniju i agresivniju vanjsku politiku. Zbog pitanja vrhovne vlasti u Erdelju izbio je 1663. g. sukob između Habsburgovaca, potpomognutim hrvatskim banskim i francuskim jedinicama, i Osmanlija. Ratovalo se u zapadnoj Ugarskoj, u Slavoniji i Hrvatskoj. Slavoniju i Međimurje branio je hrvatski ban Nikola Zrinski, a njegov brat Petar branio je Gacku i Liku.⁵⁵ Braća su s veseljem pozdravili rat jer su samo u njemu vidjeli spas Hrvatske i njezino proširenje.⁵⁶ Zrinski su branili svoj posjed na Međimurju sa sjedištem u Čakovcu. Planirali su i napad na tursku Kanjižu (Nagy Kanizsa), ali im je Dvor to zabranio. Sagradili su utvrdu Novi Zrin na ušću Mure u Dravu. U jesen 1663. Nikola je porazio

⁵² Šišić, Ferdo, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1962., str. 287.

⁵³ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 10.

⁵⁴ Skupina autora, Povijest, Svezak 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 132.

⁵⁵ Pavličević, Dragutin, Hrvati i istočno pitanje: između „ostataka ostataka“ i „oživljene Hrvatske“, Zagreb, Golden marketing, 2007., str. 63.

⁵⁶ Šišić, F., Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 297.

osmanske Tatare koji su namjeravali provaliti u Štajersku, a Petar je porazio osmanske Bošnjake koji su pokušavali prodrijeti u Kranjsku i Istru.⁵⁷

Mehmeta Čuprilića naslijedio je njegov sin Fadil Ahmed. On je odlučio zaustaviti pogranične prepade iz habsburških zemalja u Bosnu pa je poveo veliki pohod na Monarhiju.⁵⁸

S velikom vojskom od oko 120000 vojnika i 335 topova, veliki je vezir 22. lipnja 1663. prešao Dravu kod Osijeka i krenuo protiv austrijskih snaga koje su se pod feldmaršalom Raimondom Montecuccolijem nalazile u Zapadnoj Ugarskoj. U studenom su se turske trupe povukle na zimovanje u ugarske gradove sve do Beograda. Te se godine istaknuo Nikola Zrinski zasjedama i prepadima koje je vršio s osloncem na Komarno, a njegov je brat Petar kod Otočca 17. listopada 1663. porazio nadmoćnijeg beglerbega Ismail-pašu Čengića. U napadu koji su s 23000 ljudi u siječnju i veljači povelili ban Nikola Zrinski i grof Hoenloe iz Novog Zrina lijevom obalom Drave, osvojili su turske utvrde Brežnjicu, Bobovec i Barč, a zatim s konjicom prodrli pored Sigeta do Pečuha. Kako bi otežao daljnje turske napade, Zrinski je razorio mostobran Dardu i zapalio dravski most kod Osijeka. Kada su austrijske trupe opsjele Kanižu i ugrozile Siget, veliki je vezir s 30000 ljudi krenuo preko obnovljenog osječkog mosta u pomoć Kaniži, dok je ostale snage uputio prema Budimu. Austrijske trupe na čelu s Montecuccolijem povukle su se iza rijeke Mure kod Novog Zrina.

Po zapovjedi opreznog Montecuccolija, Novi je Zrin napušten 29. lipnja te su ga Turci razorili. Nakon toga, veliki je vezir krenuo preko Kaniže na sjever, u dolinu Raba kako bi se ujedinio s ostalim turskim snagama. Montecuccoli se kretao paralelno s Turcima duž austro-ugarske granice, želeći na lijevoj obali Raba spriječiti eventualni prijelaz turskih snaga u Austriju. 1. kolovoza 1664. razbio Turke kod Szentgotthárda tijekom njihova prijelaza preko Raba. Austrijske su trupe istovremeno u Gornjoj Ugarskoj vratile Nitru, Levicu i Parkanj te porazile Turke kod Levice 20. srpnja.⁵⁹ Umjesto da iskoristi pobjedu, Bečki je dvor požurio sa sklapanjem mira 10. kolovoza u Vašvaru, koji je bio vrlo povoljan za Turke.⁶⁰ Mir u Vašvaru obvezao je Monarhiju na obuzdavanje pograničnih upada i suzdržavanje od daljnjih intervencija u Ugarskoj. Europa je time mogla shvatiti da je razdoblje slabljenja Osmanskog Carstva završeno i da je ono ponovno postalo sila koju su političke igre u srednjoj Europi trebale uvažavati.⁶¹ Turci su zadržali sve ono što su osvojili u Ugarskoj, a kao odštetu dobili

⁵⁷ Pavličević, D., Hrvati i istočno pitanje: između „ostataka ostataka“ i „oživljene Hrvatske“, str. 63.

⁵⁸ Skupina autora, Povijest, Svezak 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), str. 135.

⁵⁹ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 371.

⁶⁰ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 11.

⁶¹ Skupina autora, Povijest, Svezak 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), str. 135.

su poklon od 200000 forinti. Sklapanje mira izazvalo je nezadovoljstvo vodećih velikaša u Hrvatskoj i Ugarskoj, posebno Nikole Zrinskog. No on je ubrzo stradao navodno u lovu.

Poslije Nikoline smrti preuzeo je bansku dužnost njegov brat Petar. Rodbinski povezan s Franom Krstom Frankapanom i Franjom Rakoczyjem, pridružuje se palatinu Franji Wesselenyju, dvorskom sucu Franji Nadasdyju i drugim velikašima koji žele nastavak rata protiv Turaka i jasno vide kamo smjera politika cara Leopolda I. koji bezobzirno krši ustavna, odnosno, staleška prava Hrvatske i Ugarske. Tražili su pomoć od Francuske, Poljske i Venecije, ali su bili iznevjereni. Petar odustaje od protuturske politike i uz pomoć Osmanskog Carstva želi se suprotstaviti caru Leopoldu. Dobro obaviješten o svemu, Bečki dvor je Petra Zrinskog, Frana Krstu Frankapana i druge velikaše optužio za urotu i unaprijed ih osudio na smrt. Pogubljeni su 1671. u Bečkom Novom Mjestu kao veleizdajnici, a njihova su imanja opljačkana i zaplijenjena, i to je bio kraj njihova roda.⁶²

4.4. Austro-turski rat 1683.-1699.

Na mjesto turskog velikog vezira 1676. g. dolazi Kara Mustafa-paša, čiji je vezirat bio poguban za Carstvo. On je precijenio osmansku snagu te pokušao osvojiti Beč i veći dio Srednje Europe. No njegov je pokušaj završio potpunom propašću osmanske vojske i gubitkom važnih područja u korist Europe, koja je sada postala potpuno svjesna osmanske slabosti. Kara Mustafu je na rat navelo buđenje nacionalističkog i protukatoličkog ugarskog pokreta u Transilvaniji, pod vodstvom kneza Imre Thökölyja kojeg je sultan priznao kao kralja Ugarske. Kao odgovor na to, Habsburgovci su stvorili snažnu koaliciju, a za zapovijedanje svim operacijama odabran je novi poljski kralj Jan Sobieski (1674.-1696.). Osmanski je pohod na Beč počeo početkom ljeta 1683. godine.⁶³

Taj je rat bio najveći Leopoldov uspjeh. Borba za grad trajala je dva mjeseca, a bitka je odlučena 12. rujna, kada je Osmanlije potukla združena vojska Karla Lotarinškog i Jana Sobieskog. Tim osmanskim porazom označen je početak kraja njihove vladavine u Ugarskoj i velikom dijelu Hrvatske. Malo-pomalo oslobođani su veliki dijelovi Ugarske, Slavonije i središnje Hrvatske.⁶⁴ 1684. počinje rat za oslobođenje Slavonije kad su ban Erdödy s hrvatskom i krajiški general Jakov Leslie sa svojom vojskom oslobodili Viroviticu, Voćin,

⁶² Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 11.

⁶³ Skupina autora, Povijest, Svezak 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), str. 136.

⁶⁴ Budak, N., Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku, str. 32.

Staru Gradišku, a 1685. i Donji Miholjac. Istodobno u Pounju ratuje Nikola Erdödy, a general karlovačke Krajina Johann Herberstein osvaja u Lici turski Perušić, Ribnik i Korenicu.⁶⁵

Ratovanje u Lici započelo je 1684. g., kada su u mletačkoj Dalmaciji u borbu krenuli Stojan Janković i Franjo Posedarski, a iduće su godine Jerko Rukavina i Dujam Kovačević s Bunjevcima iz Primorja napali i osvojili niz mjesta na obroncima Velebita. 1685. g. general Herberstein zauzeo je neke važnije utvrde. On je od lipnja do rujna 1689. g. s Markom Mesićem osvojio sve utvrde od Novoga i Budaka do Zvonigrada i Rakovnika. U Pounju je Ivan IV. Drašković na Zrinskom polju kod Novoga 1689. odnio sjajnu pobjedu. Ban Erdödy je u razdoblju od 1685. do 1688. osvojio Zrinsku goru, Dubicu i Kostajnicu, a 1691. osvojio je i Novi s cijelim južnim Posavljem do Broda. Pokušaji osvajanja Bihaća u lipnju iste godine nisu uspjeli pa su Turci zadržali šire područje Bihaća, iako su izgubili kraj između Kupe i Une.⁶⁶

Stvaranjem saveza Svete lige 1684. godine, posredovanjem pape Inocencija XI., između cara Leopolda I., poljskog kralja Jana Sobieskog i Republike Venecije, odlučeno je nastaviti rat protiv zajedničkog neprijatelja. Prema sporazumu, svaki član Lige samostalno je planirao i vodio rat, a sve što bi u ratu osvojio isključivo je pripadalo njemu.⁶⁷

Borbe se nastavljaju svake godine i 1687. ban Erdödy, pristaša Habsburgovaca i protivnik Zrinskih, oslobađa Zrin, Novi na Uni, Dubicu i vraća Hrvatskoj unsku granicu, a zatim oslobađa istočnu Slavoniju. 1688. godine napade vodi Ludvig Badenski koji osvaja Brod i prodire do Dervente, pomaže hrvatskoj vojsci u osvajanju Kostajnice, a onda zauzima Beograd.⁶⁸

U Posavini i Požeštini s carskim i banskim odredima intenzivno je surađivao narod. Fra Luka Ibrišimović je već uoči rata dojavljivao zagrebačkom biskupu Borkoviću o turskim pokretima i pripremama, dok je sada, uz nekolicinu narodnih prvaka, pružao veliku pomoć kršćanskoj vojsci. Na središnjem hrvatskom ratištu karlovački je general Herberstein uspješno djelovao već krajem 1683., a 1685. višekratno je pustošio Liku i Krbavu zajedno s mletačkim zapovjednicima i Stojanom Jankovićem.⁶⁹

Rat protiv Turske uzeo je 1686. godine veće razmjere pristupanjem Rusije i Brandenburga. Car Leopold krenuo je u opsadu Budimpešte, koja je zauzeta 2. rujna. Nakon pada Budima, veliki vezir Sulejman odstupio je prema Beogradu. Saveznici su krenuli za

⁶⁵ Pavličević, D., Povijest Hrvatske, str. 196.

⁶⁶ Budak, N., Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku, str. 32.

⁶⁷ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 11.

⁶⁸ Pavličević, D., Povijest Hrvatske, str. 196.

⁶⁹ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 144.

Turcima duž Dunava do Tolne, odakle su se njemačke trupe vratile u svoju zemlju. Austrijanci su zatim proširili svoju vlast u Južnoj Ugarskoj djelovanjem markgrofa Ludviga Badenskog. Hrvatske jedinice bile su dijelom iskorištene za napade po Južnoj Ugarskoj. U Dalmaciji je zauzet Sinj.

Koristeći se vojnim nemirima u Turskoj, Austrija je 1688. nastavila akcije opsadom Stolnog Biograda. Osvojivši Ilok, Ludvig Badenski krenuo je preko Đakova i Požege na Brod pa je s hrvatskim trupama raščistio Posavinu, a zajedno s banskim trupama 16. kolovoza zauzeo Kostajnicu koju su Turci u međuvremenu bili preoteli. Ban je zatim bezuspješno napao Bihać, a pri povratku je porazio bosanske snage Muhameda Ivanovića. Ludvig Badenski krenuo je bosanskom Posavinom prema Brodu, zauzeo napuštenu Gradišku 5. rujna, porazio bosanskog pašu kod Dervente te osvojio Brčko, Šabac i Zvornik. Mlečani su zauzeli Knin i očistili Dalmatinsko zagorje od Turaka. Jegen Osman ubio je seraskera Hasan-pašu i zauzeo njegov položaj.

Austrija prenosi težište operacije na Rajnu. U Turskoj dođe na vlast sposobni veliki vezir Mustafa Ćuprilić koji uvodi red u vojsci. Već u studenom Turci pokreću protunapad pod vodstvom Halil-paše, preotimaju Skopje i Kačanik, napadaju austrijska pojačanja na Kosovu polju i nagnaju austrijske odrede u Prizrenu, Prištini i Novom Pazaru na povlačenje u Niš. Jedini uspjeh pretpostavljalo je oslobođenje Kaniže 13. travnja 1690. godine. Beograd se predao Turcima nakon kratke opsade 10. listopada. Veliki vezir pobjedonosno se vratio u Carigrad, dok je bosanski beglerbeg krenuo u Slavoniju i Srijem, gdje je lako zauzeo Brod, Požegu i gotovo sve druge slavonske gradove.⁷⁰ Sjajna pobjeda nad Turcima kod Slankamena 1691. završila je potiskivanjem Turaka zauvijek iz Slavonije.⁷¹

Tijekom 1692. vodile su se bitke u Pounju i općenito na području današnje Bosanske krajine. Nakon smrti bana Erdödyja 1693., banom postaje vrlo poduzetni Adam Batthyány, koji razara tvrđavu i proizvodni pogon u Bronzanom Majdanu. Dvije će godine ratište na hrvatskim prostorima mirovati, samo će na krajnjem istoku osjetiti sudare središnjih vojski zaraćenih carstava (habsburški neuspjeh kod Beograda i osmanski kod Titela). Sukob velikih sila pojačao se s nastupom novog sultana Mustafe II. koji je odlučio sam poći na pohod, pa je to rezultiralo turskim uspjesima u Banatu.⁷²

Odlučna bitka, od koje su obje zaraćene strane očekivale da će biti prijelomna, vodila se 1697. kod Sente, u kojoj su Turci bili strahovito potučeni. Poraz je značio kraj

⁷⁰ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 372.

⁷¹ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 11.

⁷² Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 146.

iscrpljujućem ratu i ubrzao sklapanje mira s Osmanskim Carstvom 1699., prema načelu tko što posjeduje neka mu i ostane (*uti possidetis*).⁷³ Mir je potpisan 26. siječnja s Habsburškom Monarhijom i Poljskom, a 7. veljače s Mletačkom Republikom. Odredbama mira hrvatske su granice izbile na Dunav i Unu. U kasnijim će ratovima u 18. st. doći samo do manjih ispravaka granice.⁷⁴

Nakon duga tri stoljeća beskrajnih borbi, bilo je ratovanje Hrvata s Osmanskim Carstvom napokon završeno. Velik dio Hrvatske bio je oslobođen od osmanske vlasti, ali su Bihać i krajevi istočno od Une, ili takozvana Turska Hrvatska, ostali i dalje u sastavu Osmanskog Carstva.⁷⁵

5. HRVATI U AUSTRO-TURSKIM RATOVIMA U 18. STOLJEĆU

5.1. Hrvatska u 18. st.

18. stoljeće obilježeno je velikim teritorijalnim promjenama za Habsburšku monarhiju. Hrvatske su zemlje u sklopu Monarhije imale posebnu ulogu. 18. je stoljeće je vrijeme vrlo intenzivnih administrativnih promjena, ali 1780. godine hrvatske su se zemlje okupljale i dijelile u najgrubljim obrisima u Bansku Hrvatsku i Slavoniju s 18328 km², uključivši tu i sjeverni dio Srijema, ali bez Međimurja i Baranje koji su bili u sastavu Ugarske; Vojnu krajinu s 20910 km²; Dubrovačku Republiku s 1092 km²; Dalmaciju pod vlasništvom Venecije s 11758 km² te Istru pod vlasništvom Venecije s 3130 km².⁷⁶

Habsburško-turski ratovi koji su izravno utjecali na hrvatsku povijest i uvelike angažirali ljudske i materijalne potencijale hrvatskih zemalja i Habsburškog Carstva nastavljani su i u 18. st. Vodili su se 1714.-1718., zatim 1737.-1739. te 1788.-1791. godine. Premda je razlika u stupnju svekolikog razvitka između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva sve veća, zbog brojnih nepovoljnih okolnosti Austrija ne uspijeva iskoristiti tu prednost. Ratovi s Osmanlijama pretvorili su se u kombinaciju okupljanja i razbijanja koalicija, nuđenja i uskraćivanja kompenzacija, koncentraciju vojnih trupa, prodora na manje

⁷³ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 11.

⁷⁴ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 147.

⁷⁵ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 11.

⁷⁶ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 233.

udaljenosti, prisiljavanja tvrđava na predaju i beskrajnog javnog i tajnog pregovaranja. Može se reći da je posljedica tih ratova u 18. st. ipak neveliko proširenje hrvatskih granica. No oni donose stabilizaciju graničnih crta, a provode se granične izmjere. Jedna je od posljedica tih ratova novo doseljavanje kršćanskog stanovništva s osmanskog područja. Štetnih posljedica za gospodarske mogućnosti Hrvatske imalo je ukonačivanje i zimovanje carskih trupa („kvartir“), protiv čega su hrvatski vodeći politički čimbenici uzalud prosvjedovali, posebice za rata 1737.-1739. Svi su ratovi imali i svoje junake. Nitko nije bio dorastao talentu princa Eugena Savojskog, no sa sposobnostima feldmaršala Laudona svakako je usporediva darovitost i hrabrost Hekimoglu Ali-paše. Ipak je u tim ratovima na neki način veću ulogu odigrala iskazana žilava upornost mobiliziranog naroda.⁷⁷

Nakon bitke kod Petrovaradina (5. kolovoza 1716.), po nalogu princa Eugena Savojskog, krajiški zapovjednici grof i ban Ivan Drašković, pukovnik Petraš i grof Rabata počinju s dosta uspjeha ofenzivnije djelovati uzduž Save i Une. Petraš dvaput pobjeđuje kod Dervente i osvaja je, padaju Gradiška, Kostajnica, Dubica i više uporišta u Pounju, a napokon Odžak, Dobor i Bijeljina.⁷⁸

5.2. Austro-turski rat 1716.-1718.

Iskoristivši incidente na moru i na kopnu, krajem 1714. Turska je otkazala mir Veneciji, želeći joj oteti Moreju, tekovinu Karlovačkog mira. Austrija je poduprla mletačke zahtjeve za mir i odštetu, što je Turska uzela kao povod za rat i protiv Austrije. Pod vodstvom velikog vezira Ali-paše, oko 40 tisuća janjičara, 30 tisuća spahija i nekoliko desetaka tisuća pomoćnih trupa prešli su 26.-28. kolovoza u Srijem kod Beograda radi opsade Petrovaradina, a nekih 10-20 tisuća bili su upućeni za pojačanje Temišvara. Austrijska vojska od oko 65-70 tisuća ljudi bila je prikupljena kod Futoga pod vodstvom princa Eugena. On je prešao Dunav i 5. kolovoza 1716. kod Petrovaradina razbio tursku vojsku i odbacio ju na Beograd. Zatim je skrenuo preko Sente na Temišvar, 25. kolovoza ga opkolio, a 23. rujna odbio Kurd-pašu koji je s 27 tisuća vojnika pokušao probiti blokadu, nakon čega je grad kapitulirao 13. listopada. Manji austrijski odredi zatim su upali u Vlašku i izvršili prepade na Bukurešt i Jaši, dok se glavnina razmjestila na zimovanje po Ugarskoj i Transilvaniji. Bosanske su trupe napadom na Savsku krajinu trebale pomoći turskim glavnim snagama u nastupanju kroz Srijem. Trupe Savske krajine odbile su turske napade na savske gradove i nakon pobjede kod Petrovaradina

⁷⁷ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 233.

⁷⁸ Isto, str. 234.

zauzele Bosanski Brod, Dubočac i Bosanski Kobaš, a zatim krstarile po Bosanskoj posavini. Banski krajišnici zauzeli su od Turaka napuštenu Dubicu, bezuspješno napali Novi i potom krstarili po Bosanskoj krajini.⁷⁹

1717. g. Venecija je ratovala u Dalmaciji te je osvojila Imotski i prodrla u Bosnu, dok je banski namjesnik za vojne poslove Ivan Drašković provalio u porječje Sane i Vrbasa.⁸⁰ Istovremeno, austrijska vojska započne opsadu Beograda, koji je branio Mustafa-paša. Nastalo je 14-dnevno uzajamno artiljerijsko bombardiranje. U noći s 15. na 16. kolovoza princ Eugen razbije Turke koji s velikim gubicima odstupe prema Nišu. Dva dana kasnije Beograd je kapitulirao, nakon čega su Austrijanci zauzeli sjevernu Srbiju. Tijekom opsade Beograda, serdar Redžep-paša upao je u Transilvaniju, osvojio Mehadiju te se povukao na Oršovu i Vidin. Ovaj je rat okončan 21. srpnja 1718. Požarevačkim mirom, kojim je Austrija dobila cijeli Srijem, Banat, pet okruga u Maloj Vlaškoj i šest okruga u sjevernoj Srbiji. Osim toga, Turci su morali ustupiti uski pojas u Bosanskoj Posavini i na Uni, zajedno s Dubicom, Kostajnicom i Bosanskim Novim.⁸¹

5.3. Austro-turski rat 1737.-1739.

Kad je Rusija 1736. zaratila s Turskom, zatražila je da joj saveznička Austrija pomogne s ugovorenim kontingentom od 30 tisuća vojnika. Car Karlo VI. ulazi u rat protiv Turske s cjelokupnom oružanom snagom, koja je bila slabo opremljena i u rukama slabih vojskovođa. Vojvoda Franz Lorenski podijelio je svoju vojsku i 12. srpnja 1737. izvršio napad u tri skupine:

- 1) Glavna skupina, pod vojvodom Lorenskim i generalom Zenedorfom, koja je prodrla dolinom Velike Morave do Niša;
- 2) Istočna skupina, pod generalom Valisom koja je prodrla do Bukurešta;
- 3) Zapadna skupina generala Hildburghausena, odnosno pojačane trupe Vojne krajine i Banske Hrvatske, koje su trebale koncentriranim napadom iz Slavonije, Hrvatske i Like osvojiti Banja Luku i sjeverozapadnu Bosnu.

Glavna snaga prešla je 15. srpnja Savu kod Gradiške te opkolila Banja Luku, ali ju je beglerbeg Ali-paša Hekimoglu odbacio preko Save.

⁷⁹ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 374.

⁸⁰ Šišić, F., Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 320.-321.

⁸¹ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 374.

Iduće godine austrijska se vojska, čije je vrhovno zapovjedništvo preuzeo feldmaršal Kenigzeg, držala obrambeno. Već u proljeće Ibrahim paša je sa zborničkim kapetanom Mehmed-begom poduzeo kaznenu ekspediciju po nemirnoj Srbiji, opljačkao Čačak, Sitnicu i Rudnik te ponovno zauzeo Užice.

Postavljanjem feldmaršala Valisa za vrhovnog komandanta, Dvorski ratni savjet težio je da rat 1739. uspješnije nastavi i završi. Valis je prebacio svoju vojsku početkom lipnja iz Srijemske Kamenice na Savu, koju je prešao 27. lipnja kod Beograda, a u srpnju produži pokret do Vinče. 23. srpnja porazila ga je kod Grocke turska vojska pod vodstvom vezira Elhadža Mehmed-paše, koji je poslije opsjeo Beograd. Te je godine beglerbeg Ali-paša Hekimoglu s bosanskim odredima pustošio po Pokupskoj Krajini, a poslije je Ibrahim paša izvršio upad u Liku, no Ličani su ga odbili. Smatrajući da Beograd ne može izdržati opsadu, Austrija je pristala na mir.⁸² 1739. Beogradskim mirom Karlo izgubi u korist Turske sve što je dobio Požarevačkim mirom pa Sava opet postaje granica između Hrvatske i turske Bosne.⁸³

5.4. Austro-turski rat 1788.-1791.

Kao ruski saveznik, Austrija se uplela u Rusko-turski rat koji je nastao zbog Krima, s namjerom da vrati ono što je izgubila 1739. i da proširi svoje posjede. Rat je Turskoj objavljen 9. veljače 1788. Austrija je u njega uvela dotada najveću vojsku, na čijem se čelu nalazi car Josip II., a uz njega je bio feldmaršal Lasi, renomiran organizator, ali neodlučan vojskovođa. On je rasporedio svoje snage od Dnjestra do Zrmanje u šest slabo povezanih grupa, čime je propustio priliku da koncentriranom snagom izvrši prijelaz Dunava i Save, osvoji Beograd i potuče Turke koji su se tek prikupljali u Srbiji. Glavni se dio vojske polovinom travnja prebacio u močvarno područje Zemuna i Banovaca i tu se zaustavio. Desno od nje, Slavonski je korpus prešao Savu i 26. travnja osvojio utvrđeni Šabac te se povukao.⁸⁴ 1788. general Laudon osvojio je Dubicu i Novi. U Bosni i Hercegovini kršćani s franjevcima očekuju svoje oslobođanje, koje propada zbog Josipova neuspješnog ratovanja.⁸⁵ Laudon je zagospodario donjom Unom i stvorio bazu za eventualni napad na Bosansku krajinu. Na glavnom bojištu, Turci su preuzeli inicijativu na srednjem Dunavu i na više mjesta probili tanki kordonski raspored Austrijanaca. Pod vodstvom seraskera Hasan-paše 7. kolovoza 1788.

⁸² Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 374.

⁸³ Antoljak, Stjepan, Pregled hrvatske povijesti, Orbis/Laus, Split, 1994., str. 109.

⁸⁴ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 375.

⁸⁵ Antoljak, S., Pregled hrvatske povijesti, str. 113.

prodrli su kod Oršove u Banat, razbili vlaško-ilirsku brigadu i potisnuli Banatski korpus generala Vartenslebena. Josip II. krenuo je 12. kolovoza iz Zemuna s pola glavne snage u pomoć Banatskom korpusu. No, car odustane od planiranog protunapada i povuče se. Turci su prisilili erdeljski korpus na povlačenje i ugrozili cijelu Transilvaniju. Nevrijeme je prisilo Turke na povlačenje iz Banata i Transilvanije. Austrijska glavna snaga vratila se 27. listopada preko Tomaševca u logor kod Zemuna.

Na hrvatsko-slavonskom frontu vodio se 1789. uglavnom mali rat. Pad tvrđave Berbira (Bosanske Gradiške), koju je zauzeo Laudon 8. srpnja, bio je jedini uspjeh. Nešto veća aktivnost razvila se u Banatu i Vlaškoj. Na istoku su ujedinjene austro-ruske snage princa Koburga i Suvorova preduhitrile Derviš Mehmeda, koji je pripremao napad na Moldaviju, te ga potuku u bitki kod Fokšana. Posljedica poraza bilo je prekidanje turskih diverzija u Banat i Transilvaniju. Laudon je 17. kolovoza preuzeo vrhovno zapovjedništvo na glavnom bojištu od neaktivnog feldmaršala Hadika i tada austrijske operacije postaju uspješnije. Laudon je sa sobom doveo 18 bataljona i 16 eskadrona iz sastava Hrvatskog korpusa. Nakon poraza kod Mehadije 28. kolovoza, Turci se pod pritiskom Banatskog korpusa povuku na Oršovu i preko Dunava, a glavna se austrijska vojska prebaci u Srijem, a zatim opkoli Beograd. Osman-paša predao je Beograd 9. listopada, a ubrzo zatim predalo se Smederevo, Požarevac i Kladovo.

Nemiri u Austrijskoj Nizozemskoj i nezadovoljstvo u Ugarskoj te sve hladniji odnosi s Pruskom, natjerali su cara Leopolda II. da s Turcima započne pregovore u Reichenbachu, zbog čega su se neprijateljstva nakratko prekinula. U to je vrijeme hrvatski korpus izvršio napad na Cetin koji je zauzeo 20. srpnja. Nakon dugotrajnih pregovora između Austrije i Turske, došlo je napokon do primirja, 19. rujna 1790. u Đurđevu, a 4. kolovoza 1791. potpisan je mir u Svištovu. Budući da se Pruska suprotstavila svakom povećanju Austrije, ona je pristala okončati rat i Turcima prepustiti sve što je zauzela u Srbiji i Bosni, uz neznatno proširenje Hrvatske za Cetin, Drežnik i tzv. Kordun. Tako su nepovoljni vanjsko-politički odnosi smanjili skromne vojničke uspjehe Austrije u drugom dijelu rata. Rusija je sama produžila i uspješno okončala rat 9. siječnja 1792. mirom u Jašiju kojim je dobila znatan teritorij na sjevernoj obali Crnog mora.⁸⁶

⁸⁶ Vojna enciklopedija, Knj. 1, str. 368.-375.

6. VOJNO USTROJSTVO HRVATA U RANOM NOVOM VIJEKU

Tijekom povijesnog razdoblja vladanja habsburške dinastije hrvatskim područjem, Hrvati su se borili na svim bojištima Europe, ne samo na jugu, oko graničnih tokova svojih rijeka, već i na sjeverozapadu, na sjeveru i istoku. U tom se vremenu svojim vojnim vještinama i požrtvovnošću ističu mnogi hrvatski junaci, kao što su Nikola Šubić Zrinski, Nikola Jurišić, Petar Keglević, oba Petra Erdödyja, Ivan Lenković, Juraj Drašković, knez Franjo Frankopan Slunjski, Matija Gubec, Petar Kružić, Tomo Erdödy te Ivan Drašković.⁸⁷

6.1. Vojna krajina

Tijekom 16. stoljeća stvara se Vojna granica, čiji se počeci događaju već u drugoj polovici 15. stoljeća, za vrijeme kralja Matijaša. U tom ratničkom sustavu, koji se održao sve do kraja 19. stoljeća, Hrvati su često doživljavali nepravdu i nejednakost u obvezama i dužnostima prema carevini, ali taj im je sustav donio i mnogo dobra. Vojnici su bili u stalnoj ratničkoj pripremi te su u najkraćem roku nastupali u bitke i branili granicu organiziranim ulogama. Ustanova Vojne krajine bila je takva da su svi njezini stanovnici bili i vojnici, pravi ratnici te su nosili težak teret, kojeg su hrvatski staleži smatrali nepravednim zbog čestih zloporaba viših organa.⁸⁸

Prema vojnom ustroju, sve kapetanije od mora do Kupe, uključujući i područje Žumberka, činile su Hrvatsku krajinu sa sjedištem u Karlovcu, utemeljenom 1579. godine. Područje od Kapele do mora činilo je Primorsku krajinu, kojoj je sjedište bilo u Senju, ali podređeno Karlovačkom generalatu. Od okolice Karlovca do Ivanića protezala se Banska krajina u sastavu koje je bila Petrinjska kapetanija, a dalje do Drave Slavonska krajina sa sjedištem u Varaždinu. Budući da Hrvatska nije mogla financijski podnijeti teret održavanja petrinjske posade, ona je uskoro uključena u sastav Varaždinskog generalata.⁸⁹

Poslije Austro-turskog rata 1683.-1699. nastaje potpuno nova faza u razvoju Vojne krajine. Stare krajine kapetanijskog tipa – Slavonska, Banska i Hrvatska, sa svojim generalatima nisu više granično područje. Granica s Turskim Carstvom pomaknuta je daleko na istok. Zato su politički krugovi Hrvatske odmah zatražili ukidanje Slavonske krajine.

⁸⁷ Pavičić, S., Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat, str. 88.-89.

⁸⁸ Isto, str. 89.

⁸⁹ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata, str. 125.

Njezino daljnje postojanje izgubilo je svaki smisao jer je mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. oslobođena cijela Slavonija, a njezina stara krajina više nije imala nikakvih dodira s Turskom.⁹⁰

Na teritoriju varaždinske (slavonske) i karlovačke (hrvatske) vojne krajine, koje su bile organizirane u šest kapetanija, služili su plaćeni vojnici, raspoređeni po pojedinim utverdama. Ti najamnici bili su većinom sitni plemići, slobodnjaci ili obični seljaci s područja banske vlasti, ali i Vlasi. Važniji zapovjednici bili su mahom plemići iz unutrašnjoaustrijskih pokrajina koje su nadzirale i financirale krajine preko ratnog vijeća u Grazu. Čitavo je 17. st. obilježeno političkom borbom Hrvatskog sabora i feudalaca protiv sustava „vlaških prava“. Budući da su bili oslobođeni feudalnih davanja, stanovnici krajina morali su davati vojnu službu koja je bila regulirana carskim propisom nazvanim „Vlaški statuti“ iz 1630. g. U slučaju potrebe, ovih se Vlaha moglo dići između šest i sedam tisuća.⁹¹

6.2. Vojne jedinice

Stvaranjem hrvatske i slavonske krajine nastaje hrvatska vojska na Krajini u kapetanijama, ali i hrvatski velikaši u ostacima građanske Hrvatske imaju redovitu i vanrednu vojsku. Redovitu vojsku u građanskoj Hrvatskoj čine kraljevski (banski) banderij pješaka i konjanika te zemaljske haramije. U slučaju prijeteće i veće opasnosti diže se izvanredna vojska – banderij prelata i velikaša, a u slučaju krajnje nužde diže se pučki ustanak – „*insurrectio generalis*“.

Ban je iz kraljevske blagajne primao plaću od 10 tisuća forinti u gotovu novcu i 1000 forinti u soli za uzdržavanje kraljevske čete – *banderija*. Ona se tako nazivala jer je dobivala svilenu zastavu koja se neprestano vijorila pred njom. Ban, kao vrhovni vojvoda kraljevstva, vodio je kraljevsku, bansku vojsku protiv neprijatelja, a oko nje su se skupljale čete i banderiji drugih velikana. Uz banderij, koji su plaćali kraljevi, staleži su uzdržavali i čete *haramija*, lako oružanih pješaka. Haramija je turska riječ koja označava hajduka. Haramije su bile poput turskih martologa, odnosno pljačkaških banci koje su išle pred turskom vojskom te pljačkale i palile hrvatsku zemlju. Ni banderiji ni haramije nisu bili jaki po broju, što je odgovaralo tadašnjoj turskoj taktici.⁹²

⁹⁰ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata, str. 121.

⁹¹ Aralica, T., Hrvatski ratnici kroz stoljeća: Od oko 800. do 1918. godine, str. 123.-124.

⁹² Pavičić, S., Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat, str. 90.

U najvećoj se opasnosti dizao pučki ustanak: *insurrectio generalis expeditiae*. Taj se skup nije smio voditi u rat izvan granica kraljevstva. Svi koji su bili sposobni za oružje, prelati, svećenici i redovnici, građani i kmetovi, morali su se odazvati pučkom ustanku inače bi bili kažnjeni.⁹³ Insurekcijska se vojska sastojala od banderija koje su organizirali krupni feudanci, a sitni plemići služili su pod „orsaškom zastavom“. U to su vrijeme najsnažniji bili crkveni banderiji zagrebačkog biskupa i Kaptola zagrebačkog. U njima su najznačajniju ulogu imali predijalci – sitni plemići koji su uživali zemljište slobodno od tereta, a zauzvrat su vršili vojne dužnosti. *Slobodnjaci* ili *libertini* bili su seljaci koji su umjesto redovitih feudalnih davanja imali vojne dužnosti. U banderijima su mogli služiti i obični kmetovi. Snažne banderije imali su Erdödyji, Draškovići, Keglevići, Batthyányiji, Patačići i drugi feudanci.

Hrvatski je sabor uzdržavao jednu stalnu jedinicu banskih haramija u kojoj je broj vojnika varirao iz godine u godinu, a krajem 17. st. bilo ih je oko 500.⁹⁴

Vojni ustroj Hrvatskog kraljevstva krajem 16. st. dobiva čvrst i organiziran oblik. Unutrašnjoaustrijske pokrajine šalju pomoć koja omogućava držanje brojnih najamnika na granici prema Osmanskom Carstvu. 1572. godine u hrvatskoj krajini postoji 672 konjanika i 2754 pješaka, dok je na slavonskoj granici bilo 505 konjanika i 1565 pješaka. Unajmljeno konjaništvo činila su dva reda, konjički strijelci ili arkebuziri i husari. Na hrvatskoj je granici 1579. g. bilo 300 arkebuzira i 450 husara. Bili su podijeljeni na zastave od po 100 ljudi.⁹⁵

Osiromašeno i razoreno Hrvatsko kraljevstvo 16. stoljeća nije bilo u stanju samo financirati ni organizirati oružani otpor Osmanlijama. Hrvatski je sabor svojim niskim prihodima uspio organizirati samo jednu stalnu pješačku formaciju, poznatu pod nazivom *orsaški*, zemaljski ili banski haramije. Sabor ih je uspostavio 8. svibnja 1539. odlukom o novačenju 300 haramija kojima je zadatak bila borba s manjim turskim pljačkaškim odredima. Na početku su se haramije brinule za sigurnost izloženih putova, a kasnije su bili raspoređeni i u pogranične utvrde.

Banske su haramije bile uglavnom stacionirane u Pokuplju. Djelujući između hrvatske i slavonske krajine, poslužili su kao osnova oko koje je izrasla i treća, banska krajina kojom je upravljao Hrvatski sabor. Broj haramija vremenom je rastao. Osnovno oružje ovih pješaka bila je puška s mehanizmom na fitilj.⁹⁶

Posade krajiških utvrda činile su dvije vrste vojnika puškara: hrvatske haramije ili hrvatski vojnici te njemački vojnici. Konjica uglavnom nije bila organizacijski vezana za

⁹³ Pavičić, S., Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat, str. 91.

⁹⁴ Aralica, T., Hrvatski ratnici kroz stoljeća: Od oko 800. do 1918. godine, str. 123.-124.

⁹⁵ Isto, str. 105.

⁹⁶ Isto, str. 108.

pojedine utvrde već je činila svojevrsnu pokretnu priču. Sastojala se od dva roda: konjičkih strijelaca, kasnije nazivanih arkebuzirima, i husara.

Hrvatski krajiški husari bili su organizirani u skupine od po nekoliko desetaka konjanika. Na čelu im je bio kapetan koji je u pravilu bio plemić i koji je organizirao pojedine skupine. Njihov ukupan broj u obje krajine kretao se sredinom 16. st. između 600 i 700 konjanika, no taj se broj stalno mijenjao zbog običaja da se radi uštede povremeno otpušta dio vojske.⁹⁷

Borba hrvatske vojske vodila se brzim prepadima i zasjedama manjih skupina ili udarcima većih jedinica, zatvorenim nastupom banderija i četa. Uz vatreno oružje i razne puške, rabile su se i arkebuze, mali i veliki topovi te mužari. Upotrebljavali su se i bodeži te razne vrste mačeva, ali i buzdovani, koplja i lukovi sa strijelama, sve dok nije prevladalo vatreno oružje. Konjanici su isključivo koristili koplja. Borbe su se vodile u skupinama brzim napadima, ali i masovnim napadima konjaništva.⁹⁸

6.3. Uskoci

Jedan od najznačajnijih čimbenika protuturske borbe na hrvatskom priobalju u 16. st. bili su senjski uskoci, prebjezi iz krajeva pod turskom vlašću, koji su pred turskim nasiljem „uskakali“ u još neosvojena hrvatska područja i nastavljali borbu protiv Turaka.⁹⁹ Pod imenom uskok naši izvori iz 16. i 17. st. podrazumijevaju kršćanske prebjege iz dijelova Hrvatske i Bosne koje su osvojili Osmanlije. Iz njihovih redova vrbovali su se vojnici pješaci koji su služili kao plaćenici u utverdama Vojne krajine. Među uskocima najpoznatiji su oni koji su tijekom 16. i 17. st. djelovali u Senjskoj kapetaniji.¹⁰⁰ Začeci uskočke borbe uočavaju se već nakon turskoga osvojenja Hercegovine (1482.) u skupini prebjega koji su se okupljali oko utvrđenja Koš na otoku Posrednici na ušću Neretve i u početku 16. st. oko Klisa. Nakon turskog osvajanja Klisa 1537., većina kliške posade otišla je u Senj. Okupivši se oko Senja i na području Senjske kapetanije, kao i na posjedima Zrinskih i Frankapana – ti su prebjezi vrlo brzo ujedinili svoju vitalnost i smionost s pomorskim iskustvom Senjana, što je posebice došlo do izražaja u vrlo čestim kopnenim i pomorskim pohodima u njihovu ratovanju protiv Turaka i njihovih saveznika, protiv Mlečana i drugih.¹⁰¹

⁹⁷ Aralica, T., Hrvatski ratnici kroz stoljeća: Od oko 800. do 1918. godine, str. 99.

⁹⁸ Pavičić, S., Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat, str. 94.

⁹⁹ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 44.

¹⁰⁰ Aralica, T., Hrvatski ratnici kroz stoljeća: Od oko 800. do 1918. godine, str. 111.

¹⁰¹ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 44.

Tijelo uskočke organizacije tvorili su *stipendiati* - plaćeni uskoci i *venturini* - najamnici bez plaćene službe. Senjski su se uskoci borili protiv turskih podanika u osmanskoj Lici i Krbavi te u dalmatinskom zaleđu, Hercegovini i drugdje.¹⁰²

Uskočki ratovi nisu trajali ni puno stoljeće. Započinju padom Klisa 1537. i smrću Petra Kružića. Branitelji se Klisa sklanjaju u njegov senjski zavičaj stvorivši prve uskočke ćelije. Potrajali su do 1612., kad je potpisan mir između Austrije i Venecije. U tih 80 godina sažete su najteže obrambene borbe na hrvatskom području - prvo s osvajačkim ofenzivama Osmanlijskog Carstva, a potom se borbe pretvaraju u rat na dvije fronte: osim turske pojavila se fronta protiv Venecije. Austrija i Venecija, tada saveznice protiv Osmanlija, shvatile su u prvom razdoblju uskočkih ratova važnost senjske pozicije i uskočke pomorske snage. Uskoci vrše i ratnu i trgovačku blokadu čitave istočne obale sve do Albanije. No kad je oslabila turska opasnost nakon smrti Sulejmana Veličanstvenog i poraza turske flote kod Lepanta 1571. g., uskočko ratovanje počinje mijenjati frontu.¹⁰³

6.4. Hajduci

U hajduke su se odmetali svi oni koji nisu mogli podnositi razne nevolje u zemlji. Hajduci su odvažni ljudi koji su u hrvatskom i srpskom narodu za vrijeme turskog ropstva podržavali ideju slobode. Sjeverna Dalmacija, Lika i Slavonija bile su pune hajduka, pred kojima su Turci strepili. Najpoznatiji hajduci tog vremena bili su Franjo Ilić, Luka Senčević, braća Mato i Marko Lapsanovići, Mato Delimanić, Ante Slavetić i Franjo Kolaković.¹⁰⁴

Pojam „hajduk“ ne bismo trebali svoditi na „odmetnika“, pa bilo to i protiv turskih vlasti. Prije se radi o „legalnim“ postrojbama na pokrajinskoj razini, stvorenim među kršćanskom rajom i vjerojatno dobrim dijelom naoružanim vatrenim oružjem. Toga je moglo biti i u starijim razdobljima, no kao relativno nova pojava hajduci u osmanskoj službi osobito su aktivni u vremenu „Dugog rata“. Žestoki sukobi sa sandžakbegovima tijekom većeg dijela 17. st. činili su zapravo otpor pokušajima da ih se vrati u status obične raje. „Legalni“ hajduci

¹⁰² Holjevac, Željko, Moaćanin, Nenad, Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranom novom vijeku, Leykam international, Zagreb, 2007., str. 18.

¹⁰³ Horvat, Josip, Ivo Senjanin – *Uscocchorum dux*, u: Senjski zbornik, Senjski zbornik, Vol. 17 No.1, listopad 1990., str. 126.-127.

¹⁰⁴ Šišić, F., Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 312.

i njihovi harambaše, vlaški, ali i muslimanski, provaljivali su povremeno i u 17. st. preko granice u potrazi za stokom i robljem.¹⁰⁵

7. MIGRACIJE STANOVNIŠTVA ZA AUSTRO-TURSKIH RATOVA

Jedna od najvećih posljedica teških ratova s Osmanskim Carstvom je veliko raseljavanje hrvatskog stanovništva. U neprekinutom nizu seobnih valova, s ugroženih se područja kreću rijeke hrvatskih izbjeglica prema trima osnovnim područjima: jadranskom, prekokupskom i prekodravskom.¹⁰⁶

Tursko zaposjedanje Slavonije, Srijema i Baranje u prvoj polovici 16. stoljeća, kao i ratovi na tom prostoru, ostavili su velike tragove na demografske i konfesionalne promjene tijekom samih ratova i nakon njihova završetka.¹⁰⁷

Ovi su ratovi u Hrvatskoj, kao i u cijeloj jugoistočnoj Europi, izazvali poremećaj etničke strukture stanovništva. Došlo je do mnoštva migracija koje su trajale stoljećima. Bježeći pred Turcima, Grci, Armenci, Vlasi, Srbi, Albanci i drugi narodi bježe u Hrvatsku i Ugarsku. Nakon pada najvećeg dijela hrvatskih zemalja pod tursku vlast, znatan dio hrvatskog naroda napušta svoje domove: Boku, Hercegovinu, Bosnu, Dalmatinsku zagoru, Liku i Slavoniju te bježi u slobodne ostatke Hrvatske, Ugarsku i mletačku Dalmaciju, pa i preko Jadranskog mora. U to se vrijeme stvara hrvatska dijaspora u Gradišću, Slovačkoj, Bačkoj, Banatu i Moliseu. Isto tako, i povlačenje Turaka donosi brojne seobe. Na oslobođene i opustošene prostore Slavonije i Srijema koloniziraju se Nijemci i drugi narodi Habsburške Monarhije.¹⁰⁸

Dijasporu hrvatskoga naroda u geografiji naših seoba možemo pratiti najpreglednije kroz tri osnovna pravca: južni, preko Jadranskoga mora na Apeninski poluotok, zapadni, južnom padinom Velebita i Risnjaka u Istru, ili srednjovjekovnim trgovačkim putovima preko Gorskoga kotara u slovenske pokrajine Kranjsku i Goricu, te sjeverni, preko rijeka Drave i

¹⁰⁵ Moačanin, Nenad, Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001., str. 142.-143.

¹⁰⁶ Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, str. 18.

¹⁰⁷ Živković, Pavao, Turska osvajanja Slavonije, Srijema i Baranje (etničke i konfesionalne promjene kao posljedice tih događaja), preuzeto s: <http://www.cpi.hr/download/links/hr/11685.pdf>, 27. svibnja 2013., str. 171.

¹⁰⁸ Aralica, T., Hrvatski ratnici kroz stoljeća: Od oko 800. do 1918. godine, str. 11.

Mure, odakle će se mase hrvatskih iseljenika raspršiti po Zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Moravskoj i Slovačkoj pa sve do Bijelih Karpata.¹⁰⁹

U godinama poslije turskih osvajanja Slavonije i Srijema počelo je masovno iseljavanje starosjedilačkoga katoličkog stanovništva: Hrvata, Mađara, Nijemaca i drugih etničkih skupina s tih prostora, a njihova mjesta nadopunjavali su muslimani i Vlasi pravoslavci. Pritom je najviše stradalo seosko stanovništvo, a nije bio mali broj ni vlastele koja je potražila spas u bježanju ili islamizaciji.¹¹⁰

Na osvojenom prostoru Hrvatske, osmanske su vlasti naseljavale skupine Srba i Vlaha, uključivale ih u pomoćne vojne redove da ratuju protiv Hrvata, zbog čega su bili oslobođeni nekih davanja i poreza. Njihova naselja blizu granice, posebno u okolici Pakraca, postaju sjedišta razbojničkih družina koje odvođe ljude, otimaju stoku i napadaju iz zasjeda, prema kojima se osmanske vlasti blagonaklono odnose. Ovisno o rasporedu snaga i sigurnosti radi, skupine doseljenika prelaze i na hrvatsku stranu i nastavljaju boriti se protiv Turaka.¹¹¹

¹⁰⁹ Valentić, Mirko, Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću, Senjski zbornik, Vol. 17, No.1 Listopad 1990., str. 45.-46.

¹¹⁰ Živković, Pavao, Turska osvajanja Slavonije, Srijema i Baranje (etničke i konfesionalne promjene kao posljedice tih događaja), str. 175.

¹¹¹ Mažuran, I., Hrvati i Osmansko Carstvo, str. 10.

8. ZAKLJUČAK

Hrvatska se u ranom novom vijeku, za vrijeme austro-turskih ratova, kao i tijekom velikog dijela svoje ukupne povijesti, nalazila na milost i nemilost velikih sila Istoka i Zapada koje su, koristeći se katkad njome, vodile međusobne spletke i zakulisnu politiku. Širenje Osmanskog Carstva i njegovo ratovanje s Europom ugrozilo je opstanak hrvatskih zemalja, koje su bile na granici dvaju svjetova. Hrvati su duga tri stoljeća ratovali s Turcima i ginuli u borbama za obranu svoje zemlje. U tim su okršajima bili prepušteni uglavnom sami sebi te su nadljudskim naporima suzbijali turske napade.

U sudaru s Osmanskim Carstvom, višestruko nadmoćnijim neprijateljem, koji se nije razlikovao samo načinom ratovanja, nego i cjelokupnom državnom, društvenom i vjerskom organizacijom i svjetonazorom, Hrvatima nije manjkalo hrabrosti i odlučnosti da se žestoko suprotstave tom divu.

Iako je Hrvatska stoljećima stradavala i trpjela katastrofalne napade te se odlučno borila protiv ogromne sile, i iako je tom obranom branila i čitavu kršćansku Europu, europsko joj je plemstvo davalo minimalnu pomoć. Unatoč silnim, gotovo očajnim molbama hrvatskih plemića i svećenika za bilo kakvu pomoć, Europljani nisu učinili mnogo po tom pitanju, čak su je i iskorištavali u svrhu svojih centralističkih ideja, premda je obrana Hrvatske i njima bila u interesu. Usprkos tomu, Hrvati se nisu predavali nego su hrabro ustrajali te su se i po cijenu vlastita života borili za svaku stopu svoje zemlje.

9. LITERATURA

1. Antoljak, Stjepan, *Pregled hrvatske povijesti*, Orbis/Laus, Split, 1994.
2. Aralica, Tomislav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 1: Od oko 800. do 1918. godine*, Znanje, Zagreb, 1996.
3. Budak, Neven, *Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007.
4. Holjevac, Željko, Moačanin, Nenad, *Hrvatska povijest u ranom novom vijeku: Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranom novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007.
5. Horvat, Josip, *Ivo Senjanin – Usocchorum dux*, u: Senjski zbornik, Vol. 17, No.1, listopad 1990.
6. *Hrvatska enciklopedija*, 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999.
7. Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata, svezak treći, dio prvi*, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb, 1911.
8. Kruhek, Milan, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995.
9. Mažuran, Ive, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998.
10. Moačanin, Nenad, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.
11. Moačanin, Nenad, *Turska Hrvatska*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
12. Pavičić, Slavko, *Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat*, „Mato Lovrak“, Zagreb, 1943.
13. Pavličević, Dragutin, *Hrvati i istočno pitanje: između „ostataka ostataka“ i „oživljene Hrvatske“*, Golden marketing, Zagreb, 2007.
14. Pavličević, Dragutin, *Kratka politička i kulturna povijest Hrvatske*, preuzeto s: <http://www.hic.hr/books/pavlicev/05.htm>, 5. lipnja 2013.
15. Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1994.
16. *Povijest Hrvata, Druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
17. Raukar, Tomislav, *Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća*, u: Senjski zbornik, Vol. 17, No.1, Listopad 1990.

18. Skupina autora, *Povijest, Svezak 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)*, Jutarnji list, Zagreb, 2008.
19. Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
20. Valentić, Mirko, *Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću*, u: Senjski zbornik, Vol. 17, No.1, Listopad 1990.
21. *Vojna enciklopedija*, 1, Izdanje redakcije vojne enciklopedije, Beograd, 1958.
22. von Hammer, Joseph, *Historija Osmanskog Carstva*, Zavod „Ognjen Prica“, Zagreb 1979.
23. Živković, Pavao, *Turska osvajanja Slavonije, Srijema i Baranje (etničke i konfesionalne promjene kao posljedice tih događaja)*, preuzeto s:
<http://www.cpi.hr/download/links/hr/11685.pdf>, 27. svibnja 2013.
24. <http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/3492011/vremeplov.asp>, 5. lipnja 2013.